

44864

BIBLIOTECA
MINERVEI

IUDITA SECUŁA n. TRUȚA

DIN VREMURI
APUSE

MEMORII

Lei 1.-

Nº 209
30 BANI

NUMERILE APARUTE DIN BIBLIOTECA „MINERVEI“

1. M. Sadoveanu. — Duduia Margareta.
2. L. Andreiew. — Guvernatorul.
3. L. Andreiew. — Nuvele.
4. P. Mérimée. — Carmen.
5. M. Eminescu. — Proza literară.
6. T. Robeanu. — Poezii postume.
7. Alphonse Daudet. — Scriori din moara mea.
8. Teodor Várnáv. — Istoria vieții mele.
9. Ioan Slavici. — Spiru Călin.
10. I. Rossignon. — În livadă
- 11—12. I. N. Potapenko. — În slujbă adevărată.
13. N. N. Beldiceanu. — Cea dintâi iubire.
14. Karl Emil Franzos. — Vrăjitoarea.
15. C. Negruzzi. — Traduceri în proză.
- 16—17. N. V. Gogol. — Tarass Bulba. Vol. I. și II.
18. Al. G. Doinaru. — Călugărul Gherasim.
19. Slavici. — Din valurile vieții.
20. Camille Flammarion. — Visuri instelate.
21. Ivan Turghenief. — Povestiri vânătoarești.
22. R. Festeticz. — Țărmuri bizare.
23. Grazia Deledda. — Valurile vieții.
24. M u m u l e a n u, H r i s o v e r g h i, C u c i u r e a n u — Scrieri alese.
25. H. S. Olcott. — Catechismul Bisericii Buddhiste de Miază-zi.
26. A. Daudet. — Niverneza.
27. Louis Jacolliot. — În țara fachirilor.
- 28—29. Prosper Mérimée. — Colomba. Vol. I. și II.
30. Dr. A. Iliescu-Lespezi. — Căsătoria față de știință.
31. O. Pursch. — Maeștri muzicanți.
32. Fridtjof Nansen. — Spre Pol.
33. Artur Gorovei. — Datinele noastre la naștere.
34. Guy de Maupassant — Cei dintâi fulgi.
35. Z. Bărsan. — Nuvele.
36. Scarlat Georgescu. — Cartea Poporului sau Drep-turi și Datorii.
37. Căndrea. — Din Bătrâni.
38. A. Dumas-Tatăl — Strigoii Carpaților.
39. I. Adam. — Voia mării.
40. Victor Anestin. — Stelele.
41. G. Verga. — Fire de ti-groaică.
42. I. Ciocărlan. — Vis de primăvară.
43. Jules Claretie. — Mansarda.
44. E. Zola. — Două Nuvele.
45. Ioan Slavici. — Educația Rațională.
46. Slavici. — Educația Fizică.
- 47—48. Leon Tolstoi. — Amin-tiri dela Sevastopol
49. Sextil Pușcariu. — Cinci ani de mișcare literară.
50. Dr. I. Duscian. — Tuberculoza.
51. André Theuriet. — Mă-nunchiul de rugioare.
52. M. Harry. — Nuvele arabe.
53. C. Flammarion. — Eruptia vulcanului Krakatoa.
54. Chamisso. — Minunata po-veste a lui Petre Schlemil.
55. Nicolae Gogol. — Poveste.
56. Douglas Jerrold. — Mus-trările Doamnei Caudel.
57. I. Slavici. — Educațiunea Morală.
58. E. Renan. — Pagini alese.
59. J. M. Guyau. — Pentru părinți și copii.
60. H. Macpherson (Jun). — Astronomie populară.
61. Ivan Turghenief. — Asia
62. Honoré de Balzac. — Al-bert Savarus.
63. Virgil Caraiivan. — Dom-nița Ilina.
64. D'Annunzio, Zuccoli, Ogetti. — Nuvele.
65. André Theuriet. — Pră-vălia la doi crapi.

'91

JUN. 2012

DIN VREMURI APUSE

DE ACEEAȘI AUTOARE

1. *Din vremuri apuse*, ediția II-a.
 2. *Economia de casă*, lucrată după mai mulți autori străini, aprobată de Ministerul Instr. și Cultelor.
 3. *Economia de casă*, ediția II-a, aprobată de Ministerul Instr. și Cultelor; după programul școlar, pentru toate școalele de fete, de m. n. aj., școalele secundare și profesionale.
-

44864

BIBLIOTECA „MINERVEI“

No. 209.

IUDITA SECLA n. TRUȚA

DIN VREMURI APUSE

(MEMORII)

Ich habe gelebt, gehofft, geglaubt,
und gebietet.

BUCUREȘTI

«MINERVA», Institut de Arte
Grafice și Editură, B-dul Aca-
demiei, 3 — Str. Edgar Quinet, 4

1915

1963

NO 847

1967)

(1984

D

Nr. _____

1998

EDITURA INSTITUTULUI DE ARTE GRAFICE
ȘI EDITURĂ «MINERVA».

REPRODUCEREA OPRITĂ

MAISON
DE
S. M. LA REINE

Doamnă,

Majestatea Sa Regina mă însărcinează, să aduc viile Sale mulțumiri pentru interesanta și poetică D-voastră lucrare «Din vremuri apuse», pe care Majestatea Sa a citit-o cu atâta plăcere.

Primiți Doamnă, asigurarea distinsei mele considerațiuni.

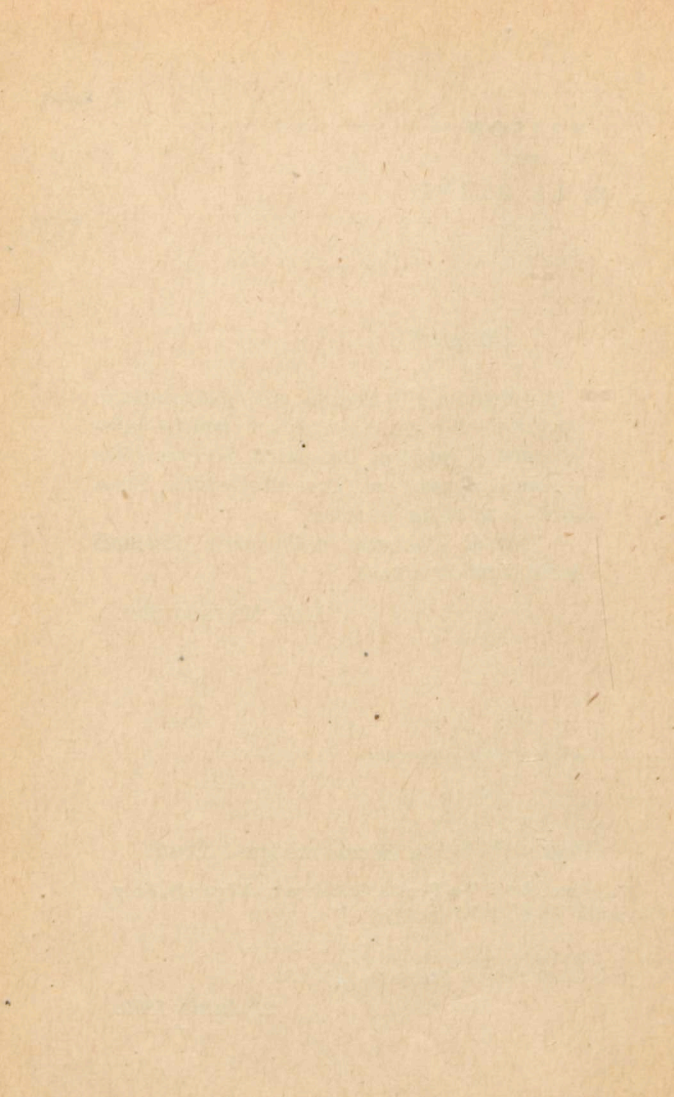
OLGA MAVROGHENI.

Doamnei Judita Secula născută Truța

Diriginta clasei V-a Școala Oteteleșanu, Măgurele, Ilfov.

București, Palat il Regal No. 114 A/67.

27 Iunie 1899.

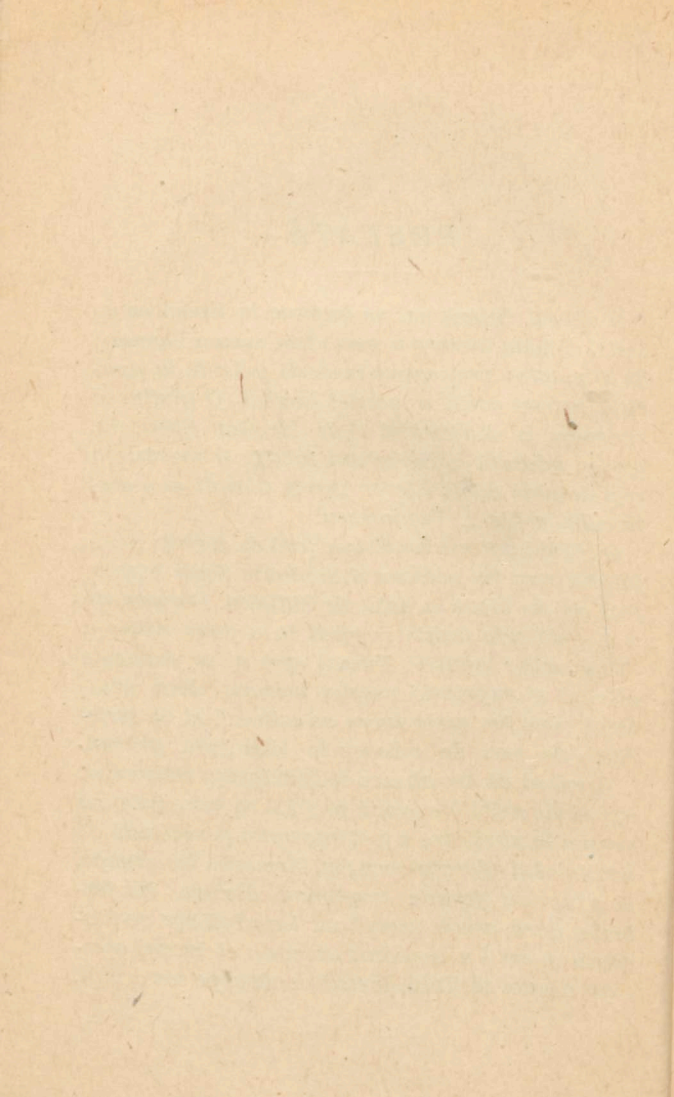

PREFAȚĂ

O sfântă datorie mi se impune la tipărirea acestei a doua lucrare a mea «Din vremuri apuse», de a publica prețioasele recenzii primite la apariția primei ediții a acestei lucrări. O prețioasă scrisoare a Majestății Sale Regina Elisabeta, mama adorată a Neamului întreg. O recenzie a regretatului critic literar Ilarie Chendi și a distinsului critic I. Teodorescu.

O sfântă datorie împlinesc față de dorința neuitatului meu fiu profesorul Septimiu Sever Secula, fost șef de birou la Arhivele Statului. Dorința, de a fi publicate aceste recenzii în a doua ediție a «Vremurilor apuse». Numai spre a se cunoaște meritul și cuprinsul acestei lucrări, zicea neuitatul meu fiu, acest lucru se usitează și la scrierile cele mai de valoare în literatura străină.

Crezând că nu abuzez de indulgența cetitorilor, rog să fie privită această prefață ca introducere a acestei lucrări care a fost întocmită și revăzută de neuitatul și adoratul meu fiu. Memoriei lui scumpe, îi aduc un prinos, împlinind dorința lui ferbinte, dacă cruda soartă mi l-a răpit așa de timpuriu și nu i-a îngăduit să vadă el însuși apariția acestei edițiuni, precum a văzut pe cea dintâi.

1848—1852.

„Salutare locuri sfinte
„Unde ochii am deschis.
„Unde primele cuvinte:
„Tată, mamă, eu am zis...

Cu aceste cuvinte te salut, drag pământ al țării mele, poposind iarăși odată la sânul tău, după îndelungați ani de drum bătătorit, cu sufletul zdrobit, în căutarea alinării suferințelor mele. Adeseori în valurile vremii închipuirea mea însoțită de negre prevestiri îți cântă:

„Cine știe, cine știe,
„Dacă 'mpins d'al sorți vânt
„Voi re'ntoarce 'n veselie,
„Să sărut al tău pământ!

Frumusețile și farmecele tale 'mi-au rămas neșterse pe vecie. Culmea-de-Cetate, lăcaș de zâne măiestre, munți înalți și varii,

cu codri verzi și bogați, râuri lin șerpuitoare, piscuri bogate în flori și fragi, câmpii aurii adiate de vântul serii, — concerte de pasări, tristul cântec al privighitorii, — voi ați împrejmuț leagănul meu!

Revăd căsulia noastră, clădită de neuitații mei părinți, pe un deal, de unde ți se prezintă cea mai frumoasă panoramă.

Răsăritul soarelui e scaldat în undele line ale bătrânului Mureș, care de sute de ani defilează în fața cetății mărețe a lui Mihail-Viteazul. Spre miazăzi-apus munți seculari se naltă, purtând drumul mare ce duce în Munții apuseni, în țara Moților, la Zlagna, Abrud și Roșia. Frumosul șes dinspre răsărit-miază-noapte se întinde spre Blaj și Cheia-Turzii. Din fața căsuliei „unde ochii am deschis“ spre miază-noapte mai văd încă viile bogate prin care adeseori, pe cărărușele ce șerpuesc, treceam dealul la Tibru, la bunul părinte Dimitrie Șandru.

Adeseori mă închipuesc și azi în biserica frumoasă din dealul Cricăului, zidită de tatăl meu cu ajutorul credincioșilor poporeni, la anul 1839. Mă revăd înaintea sfântului altar, care era locul predilect al gândirilor copilăriei mele. Mă revăd mai apoi în dulcele tablou al cununiei mele: eram mireasă fericită, înconjurată de o lume aleasă... Acest tablou se schimbă cu altul trist: pomposul requiem pentru marele Ian-

cu, prefectul legiunilor române din 1848. Acestuia îi urmează: — cociugul neuitatului meu tată, însoțit de dureroasa veghere a dulcei mele mame, la căpătâiul iubit. — Se sgruduie inima mea, de câte ori îmi revoc știrea tristă că nici pe mama n'o mai am...

Vouă, umbre scumpe, vă aduc un mic prinos, descriind nepoților voștri zilele crunte ale rodnicei voastre vieți, trecute prin cruda încercare a războiului civil de tristă memorie din 1848!

Vii sunt în memoria mea evenimentele văzute, puține, dar mai multe auzite dela Voi, neuitații mei părinți.

Voiu arăta șirul acelor evenimente, după cât puterile mă vor ierta.

Indrăznesc însă să mai întârziez puțin de a începe cu povestirile mele, crezând de cuviință să dau oarecari explicațiuni prealabile.

Mulți dintre stimații cititori nu mă vor cunoaște, și nici nu vor înțelege motivul pentru care la vârsta mea apar în publicitate întâia oară, cu o carte. De aceea am socotit de bine că să motivez publicarea Memoriilor mele, prin îndemnul ce mi s'a făcut pentru aceasta, în special, de unul dintre cei mai iluștri oameni de litere ai neamului nostru.

Voi povesti împrejurarea.

Era o zi de iarnă, și un crivăț cum rar

se ivește în Ardeal. O zi de Ianuarie, în anul 1887, trei ani dela pierderea neuitatului meu soț, avocatul *Gheorghe Secula*¹⁾. Stam singură în locuința mea din Sibiu, strada Ernei 21, și seriam scumpului meu fiu Sabin, care era la studii la Viena, încurajându-l să nu despereze că n'avem bani; cu încetul se va aranja și afacerea averii noastre rămase după soțul meu. Deocamdată am amânatat părțicica de moștenire ce aveam eu dela părinți, și ne vom ajutama.

Bate la ușă venerabilul veteran *Gheorghe Barit*, aducând cu el un aer rece, ca și crivățul de afară. Surprinsă îmi șterg ochii roși de plâns.

— Buna mea doamnă, șterge-ți lacrimile, te rog. îmi zice el, și trimite servitoarea să ia în primire un stânjin de lemne.

— Nu înțeleg ce lemne, zic eu, n'am comandat.

— Știu, dară să vezi, eu veneam încoace ca să mai stăm de povești, și să-ți spun o idee ce mi-a venit în favorul fiului d-tale

1) Imi permit de a cita aci un pasaj dintr'o scrisoare a unui fruntaș român din Sibiu, adresată mie cu ocazitatea morței soțului meu: «*Un bărbat de valoare al națiunei noastre, cum a fost fericitul în Domnul, prea iubitul nostru amic și soț de luptă, nu numai că merită să fie plâns de noi, și este plâns de întreaga națiune...*»

celui mai mare; și venind, am aflat în drum aceste care cu lemne, și credeam că nu vei refuza acest dar, acum, când șueră vântul așa cumplit a ger de miezul iernii.

— Sunt mult surprinsă, și prea măgulită, dar mii de scuze, le primesc ca să le și plătesc; iar pentru rara d-voastră afecțiune, vă voi fi în veci îndatorată.

Ce stare au produs aceste momente în inima mea, abia aș putea descrie. Am întrebat apoi pe protectorul nostru, dacă i-a spus cineva că eu am lupte pentru existență? Eu nu m'am plâns către nimeni încă; și îi spun ce scriam tocmai fiului meu Sabin.

— Aceasta e și ideea mea, îmi zise el. D-ta ai avere dela părinți, cu aceasta amanetată, se fac taxele de doctorate pentru Sabin, care e un băiat, de nu numai familia va fi prin el fericită, ci și neamului nostru îi va fi un stâlp de mare preț. Să nu mai plângi, te rog; cine are copii ca d-ta, să laude pe D-zeu! Și cu ce petreci timpul? Văd că biroul fericitului Secula e bogat în acte. D-ta scrii mult?

— Cu opt advocați țin corespondențe, zice eu, — și totuși, puțin câștig...

— Ce bine că ești în curent. Dar eu te-aș ruga altceva: Să-ți scrii memoriile, de când îți aduci aminte. Atâta abilitate ca dumneata n'are nici una din fetele mele, deși

eu le-am fost magistru. „Es ist ein offener Kopf“.

Am ținut, ca ascultând sfatul celui mai mare amic al familiei mele, și celui mai nobil protector al orfanilor mei, să-l și spun în prefața descrierilor mele, în semn de recunoștință și pietate pentru memoria lui *Gheorghe Bariț*.

I.

Trebue pana unei femei pentru a descrie un război. Pana femeii, precum și cuvintele rostite de ea sânt ca diamantul, care din orice parte îl vei privi, raze dulci răspândește.

Femeie sunt.

Sunt 50 de ani de atunci.

Alungați de gerul ernei, în inimă cu focul și dorul unei idei, idei mărețe, de libertate națională, alergau *tribunii* unul după altul la casa din deal de lângă biserica cea cu turnul roșu, la *Truța*, preotul Cricăului. Se perindau, după cum le erau împărțite posturile și diviziile, organizând armata.

Devastările și omorurile începuseră; e tristul an 1848.

În casa „popii” găseau, pe lângă soți de arme, casă, inimă caldă, și tot ce se ofere cu drag oșteanului care luptă și e gata să moară pentru țară, și dreptul ei străbun,

Afară șueră vântul iernei, care pentru unii, fericiți, are farmecele fericirii înfiorătoare, cum zice Heine; iar în casă, pocnește focul în sobă, încălzind pe sosiții aproape înghețați, pe care un prânz sau o cină bună, udată cu vin produs de frumosul promontoriu al Ardealului, îi face să uite suferințele zilei.

Eram prea mică de cât ca să-mi pot de multe aduce aminte, foarte puțin mi-a rămas ca reamintire proprie. Cu atât mai vii îmi stau în memorie povestirile auzite din rostul neuitărilor mei părinți. Vara, sub nucul din grădină, ședeam pe bancă și adeseori îmi povestea tatăl meu de lupte; iar ca concluzie îmi zicea: „Copilul meu, nu-ți las altă moștenire fără ce am avut și eu: cinste și nenorocire...”

Iarna, în glume și povești, făceam la jocul de cărți „kunststück“-uri, pe lângă porumb fiert; ș'apoi nici povestirile sfârșit nu mai aveau. Ce-mi aduc aminte din cele văzute de mine, e vecinica mișcare, vâjâitul aerului, și împușcături ce se auzeau uneori; erau mulți domni la noi, mulți cântau, unii erau cu barbă mare și cu cojoc, alții fără barbă; era și o doamnă cu bonetă albă în cap, căreia îi ziceam „Néni“, o fetiță mai mare, pe care o chema Anica și care îmi făcea păpuși din zdrențe.

Revăd scena cum Anica se căznea să lege pe capul unei păpuși o bucată de mătasă neagră și nu putea, fiind prea mică — și m'a certat că nu știu bine păpușa.

Atunci văd că iese din casă mama mea de braț cu doi domni, cari o urcă într'o trăsură cu cobără (coviltir); ne iau și pe noi copiii, pe mine, pe frații mei Petre, Pavel, Ioan și Ana (care era de șase luni numai). De atunci n'am mai văzut nici pe doamna „Néni“, nici pe Anica.

Știu că era frig, și nu ne puteam uita afară din trăsură, fiind că bătea aspru vântul. Țiu minte că la trăsură nu erau cai, că mergea de tot încet. Vedeam în drum tulle de porumb; nu mergeam pe drum, ci peste hotar, cu boii. Auzeam zicându-se: „Vin Ungurii!“

Aci îmi vin în minte strofele din Schiller.

„Din tot cortegiul vesel

„Ce mă înconjurase,

„O, cine lângă mine

„Cu dragoste va sta?...

Nimic mai grozav decât un război civil, zicea iubitul meu tată, povestindu-ne întâmplările din anii de tristă aducere aminte pentru orice suflet de bine simțitor, grupându-ne în jurul său pe banca din grădina, sub nucul secular. Nici un element, din

toate elementele naturei nu este așa de neînfrânat și teribil cum este omul înfuriat. Câte vieți s'a stins cu Revoluția din 1848! „Pierduți sunt 40.000 de tineri și bătrâni, dar toți români verzi ca stejarul, a căror sânge a îngrășat în 1848—49 câmpiile, văile și munții Daciei superioare. Pierdute sunt multe milioane ce am sacrificat noi, frații și fiii acestora, pe toate câmpurile de război și pe toate căile, alergând când la Blaj, când la Cluj, când la Sibiu, când la Innsbruck, chiar și la Peșta, și mai pe urmă la Viena, pentru a ne ridica la starea și statutul, din care ne-a scos astuția și perfidia adversarilor, pentru a fi cunoscuți prin lege națiune politică, cu egale și asemenea drepturi, acasă, la comitat, în dietă, etc.“ acestea le zice viteazul și încă energicul *Axentie Severu* ¹⁾, care știe mănui condeiuul, cum a mănuit odată sabia.

Voiu începe povestirea mea cu descrierea măreței Adunări dela 3/15 Mai, ținută pe *Câmpul-Libertății*. Și voiu urma cu înșirarea evenimentelor în forma în care bunul meu tată mi le-a spus, căci așa mi-au rămas în minte, de suflet mi s'au lipit, și în forma grăirii lui dulci le pun pe hârtie: 40.000 de Români ridicând mâna dreaptă

¹⁾ Răspuns la «Cartea neagră». Brașov 1897. Prefață.

spre cer, cu trei degete împreunate, jură fidelitate înaltului Tron al Habsburgilor, jură luptă pe viață și pe moarte, pentru libertate, frăție, și egalitate în fața legilor, insignii ce cu litere de aur se zugrăvesc pe stindard.

Baronul *Ladislau Nopcea*, fiul preotului român din Fărcădin (Țara Hațegului), pe atunci comite suprem (fișpan) al comitatului, a ridicat spre jurământ mâna îmbrăcată în mănușă albă. *Bărnuf*, care era la tribună, lângă el cu *Papiu-Ilarian* și *Gheorghe Bariț*, au strigat — de au auzit toți de prin prejur: „Jos cu mănușa, Vasilică Nopcea!“ Baronul a scos mănușa — și au jurat cu toții...

Sosiți dela marea adunare națională de la *Blaj* — povestea tatăl meu — ne cuprind griji mari, având zilnic rapoartele cele mai amenințătoare. Tribunii la noi erau concentrați; aci veneau ștafetele cu scrisori din toate părțile; din Dobrișin chiar, reședința lui *Kossuth* — care nu voia nici mai mult nici mai puțin decât detronarea împăratului, și proclamarea sa de rege al Ungariei „ungurești“.

Românii nu aveau o armată disciplinată, ca honvezii ungurești, dar erau în „lagărele“ lor mulți soldați și ofițeri din armata

imperială; între grănițeri cu deosebire erau mulți ofițeri.

Tribunii, făcându-și planul de apărare și de atac, au petrecut la noi de prin Martie până în iarnă, când s'a început și aici grozava vărsare de sânge.

Dumnezeu parcă a voit ca în anul 1847 să fie bucate și vin mult și bun, în cât aveam de toate din greu. Veneau și se duceau tribunii; unii stau în permanentă, și nu se duceau decât până la Alba-Iulia de mai vedeau ce e prin cetate.

Erau între ei tineri, vre-o 60, studenți academici din Peșta, Pojon, Cluj, Oșorhei, cei mai mulți însă din Sibiu și Blaj. Floarea Câmpiei toată era aici, și tot ce era elită, care cu mândrie s'a ridicat contra dușmanului secular. Erau și conșcolari de-ai mei, unii din „retorică“, alții din „sintaxă“, ca *Maiorescu, Laurian, Aurelian, Bărnut, Pumnul*, era *Barit, Crisan, Papiu Ilarian, Lugoșanu, Rusu, Faur, Antonelli, I. Raț*, popa *Raț*; apoi *Vlăduț, Arpady*, frații *Murășan* din Năsăud, *Buteanu* din Sebeș, *Orbonaș* din Oșorhei, *Filip* și *Filipan* din Reghin. Din munții apuseni, cu iubitul lor comandant *Avram Iancu*, erau: *Corcheș, Andreica*, frații *Tobias* cu tatăl lor în frunte, frații *Sulut Frâncu*, și mulți alții, pe care numai dacă i-aș vedea mi i-aș aduce aminte.

Din aceștia, ca norocul, a rămas o parte. Doi frați Murășeni și Arpady, băeți drăgălași, cântăreți, dansatori și cu îndemănare la de toate, au fost otrăviți de Unguri în hotelul Szent-Péter din Alba-Iulia. Nu mai era sigură viața omului de la un moment la altul. Corneli, jurist, coleg cu Iancu, a fost otrăvit la Turda; Grigorie Stan, vărul meu, a fost pus la avant-post, și l'a împușcat un camarad de școală al lui.

Axentie Severu și *Simeon Balint* erau deja organizați, își aveau regimentele adjustate când ne-au spus: „fiți gata!“ Se apropiau cruzimile și spre noi, din spre Zarand, care era în foc.

Fie-care din tinerii tribuni a avut un rol frumos în acest război civil. Unii au stat până ce au căzut în luptă, alții au avut norocul să scape vii. Alții au scăpat în dulcea Românie, plecând cu gândul ca să ne mai rămână cineva, să se păstreze căpetenii pentru neam, dacă lupta va fi desperată... Bariț și Maioreșcu, oameni cu familie, Dumnezeu știe cum au scăpat cu viața! Bariț a trecut Oltul, într'o luntriță de scoartă de gorun, și deși s'a adăpostit la familia *Goleștilor*, totuși a fost prins în urmă de Muscali și dus la Cernăuți, în șir cu criminalii ordinari. Au și desertat unii, ca Nopcea, Hidvégi și Mânzat, dar n'au

făcut alt rău decât că s'au ascuns cât ce au putut, unde au putut. Nenumărați preoți, între cari și Vlăduț, un bun prieten al nostru, au dispărut fără de urmă.

Din Zarand vine Kemeny Farkas, comandirul oștirilor kossuthiene.

Din Zarand ,spunea fie ertat tatăl meu, a început focul Revoluțiunii de la 1784. Din *Albac* și *Vidra* au fost comandanții poporului răsculat, care similare drepturi reclamă la 1848.

„Am văzut, — îmi povestea moșul vostru — pe *Horea*, pe *Cloșca* și pe *Crișan*; am văzut pe mama, nevasta și frumoasa fată a lui Horea. Veniseră aici la Cricău, la curtea grofului (conte) Emeric Teleky. Groful, ca și nepotul său la 1848, plecase în țările meridionale. Tata era vătaful Curții și a rămas singur stăpân în Curte. Sosese Moșii de la Vidra, toți pe cai mici și iuți ca fulgerul. În urma lor nu mai avea capăt un șireag ce venea în trap; erau femei, neveste, fete mari, frumoase ca dimineața primăverii, — toate cu mărgelile și inelele, și cu pălării bărbătești în cap. Eram băiat de opt ani. Aveam în mână o pânișoară mică, cum li se fac copiilor când se coace pâne la casă. Vine un stegar, care se coborâse de pe cal, și îmi ia pânea din mână. Am plâns cu jale — eram copil fără

mamă... Stegarul m'a luat în brațe, m'a mângâiat, ca să-mi treacă spaima și frica, și mi-a zis, că dacă 's român să nu plâng. Aveau acei „soldați“ uniforma croită întocmai ca a soldaților împărătești, numai că țera albă de tot, și în cap purtau o căciulă de miel cu o pană de corb. Vătavii, sau prefectii, așa se numeau ofițerii, aveau pene sure de vultur.

„De două ori, de trei ori am văzut pe Horea; avea un păr creț de tot. Și odată l'am văzut cu un mintean lung și larg, încins cu un lanț de inele. Spuneau oamenii că acel mintean i l'au făcut Moațele când s'a întors de la Impăratul, din Viena, unde se dusesese pentru dreptățile Românilor.

„Și cum au ajuns să-i facă acel mintean? Se zice că o femeie din Vidra ar fi văzut pe tânărul împărat Iosif II odată în biserica din cetatea Bălgradului; și era îmbrăcat într'un mintean alb lung, căptușit cu roșu; — era de catifea. Și s'a gândit, că „dacă dă Dumnezeu să avem noroc să ni se întoarcă Horea sănătos, așa mintean o să-i facem“. Și lanțul de încins, i-l vor face din inelele lor, ce poartă Moațele la brâu — chiar și astăzi.

„Abea de un an venisem, pe-atunci, cu tata din țara săcuiască, din Hárómszék, lăsând moșie și drepturi unui unchiu al meu,

de care nimic în urmă n'am mai știut mulți ani. Plecasem, ca cel desnădăjduit. Și iată pentru ce :

„Tata a primit o scrisoare, în care i se spunea că fratele meu mai mare, care era deja avocat, și-a schimbat numele, și a trecut în neamul Ungurilor, cu numele de „Halmy“. Tata la această tristă știre l'a desmoștenit, și-a scris că nu-l mai recunoaște. În urma acesteia el și-a pus capăt vieții, aruncându-se în Murăș la Aiud. Mama la știrea morții fiului său a ajuns neconsolabilă, și în curând am pierdut-o și pe ea. Iar tata ne mai aflându-și loc, a pornit și a ajuns aici cu mine, care eram de șapte ani, și cu sora mea în vârstă de doi ani. Am venit să aflăm adevărul aici, aproape de Aiud. Am tras la curtea grofului, al cărui fiu a fost într'o școală cu nefericitul meu frate, și am sosit tocmai când se pregătea lumea de bătaie“...

Acea împrejurare a scăpat viața strămoșului meu în vremea Horii — am auzit cu urechile mele spunând pe moșul meu — că s'a plâns chiar lui Horea de nenorocirea ce l'a ajuns și l'a adus să-și părăsească țară și moșie.

Eu iubeam pe moșul meu ; abia îmi mai aduc aminte de fața lui. Știu că era tot cu noi, ne iubea mult, pe frații mei și pe mine,

ne cânta, și nu ne permitea să ne certăm copiii între noi. Totdeauna avea ceva pentru noi ca să ne facă bucurie. El a fost cel mai iubitor părinte, care în cursul pregătirilor pentru Revoluție, care pentru el era a doua, a stat și a ajutat pentru noi, cu toată povara anilor și a inimei pustii.

Urmez iarăși povestirea cu graiul tatălui meu :

Auzind de venirea lui *Kemeny Farkas* (1848) am căutat împreună cu moșul tău și am angajat un servitor, un săcui, cu numele Szász Pali. Aveam trebuință de un servitor mai mult căci erau mari și multe greutăți la casa noastră, în care mamă-ta neconținut întocmea ca în orice timp 30—40 inși să aibă de toate cele de trebuință. Două femei erau numai la fert și spălat; altele la coptul de pâne; doi feciori aveau serviciul în casă, doi în afară. Soseau tribunii, bunăoară, călare, trebuiau provăzuți caii, etc. Aveam peste o sută de care de fân.

Când a plecat contele Teleki, în a căruia curte a crescut tatăl meu, m'a rugat, zicându-mi: „Reverende Pater, eu văd că timpurile sunt tot mai triste. Europa întreagă e mâne în flăcări; eu plec să-mi iau familia de la Cluj, și trecem în Italia sau Elveția, până va liniști Dumnezeu inimile și capelele aprinse. D-ta, care ai o rutină cunos-

cută, pe care eu mult mă razim, — te încredințez să faci tot ce vei vedea de bine în Curtea mea. Iată aci și o scrisoare, — dacă soarta va fi ca să nu ne mai întâlnim. Vie ce va vrea Dumnezeu asupra acestei curți; folosească cui ce-i place, ce va găsi. Dacă în Revoluția lui Horea au scăpat zidurile și pământurile, vor scăpa și acum. Lucrează moșia și de acum înainte cu aceleași condiții ca și până aci, și primește înainte mulțumirile mele și ale contesei. Și dacă Dumnezeu nu ne va mai întâlni, să fie bine-cuvântată în Cer întâlnirea noastră, unde ea egali vom fi cu toții“.

A plecat groful și a lăsat pe Kelemen ca păzitor „tisttartău“ al domeniului său, sub controlul meu.

Acesta ofensat că nu are mână liberă, pe de altă parte ca ungur îndârjit, avea ochi răi asupra mea.

Am luat de servitor pe Szász Pali, mai mult la dorința tatii, fiindcă e și el din Săcuime, și e tot de legea noastră, dar știe puțin românește. Era un bun servitor; cu deosebire știa să servească la masă pe domni dintre cari unii erau cavaleri de întâiul rang; bună-oară I. Raț, Arpadi, Corneli, Murășenii, Papiu-Ilarian. Erau băeți eleganți, și le prindea bine servitorul îndemânat. Iancu și Frâncu în totdeauna făceau

glume cu el; îi spuneau că nu e ungar, ci sas, după nume, și fiind blond și tăcut...

Cărbunele stins arde mai rău!

Când Iancu ne trimite veste din Munții apuseni că vin Ungurii din Zarand cu Kemény Farkas în frunte, și pe unguri îi previn Moșii, toți ne îmbrăcăm în haine românești, și ne gătim de plecare, pentru a ne scăpa viața. Szász Pali asistă la pregătirile de plecare. Am îngropat două buți cu seule mai de preț; alte două cu grâu; altele cu porumb. Peste ele am presărat pământ nou, și am semănat salată, care în curând a și răsărit.

Szász Pali stătuse la noi șase luni.

Când să plecăm — Szász Pali nu-i!

II

Am lăsat pe Szász Pali, întregește bunul meu tată, și am plecat, îmbrăcați cu toții în haine românești. Mama voastră era bolnavă, se îmbolnăvisese de atâta lucru și de frica: ce va fi de noi. Eram de alt-fel desul de euminți, ca să știm că în timp de război ori unde și ori când ne va găsi moartea, va fi — o jertfă adusă pe altarul națiunii; și la plecare fie-care în gândul său de creștin zicea ca Mântuitorul: „Doamne, în mâinile Tale îmi dau duhul meu“. Dacă mâni de om ne vor lua viața, vom zice: „Iartă-i Doamne; că nu știu ce fac“. Eram în regulă cu toate; dar nu știam la care din ai mei iubiți să insuflu speranță și încredere în Dumnezeu. Tatălui meu, pe care îl adoram, și care cu toți anii lui 82 tot momentul și-l jertfea pentru voi, — mamei voastre, abea convalescentă după o lungoare, din care a scăpat ca prin ure-

chile acului. Și de câte ori în loc de lacrimi ea isbucnea numai în suspine, privind-mă, cum plec în trebi, chiar și „numai pentru un ceas“. Sau să îmbărbăteze pe tinerii noștri? între cari era și unchiul vostru Amos (Frâncu), și dintre cari voi pe mulți nu-i cunoașteți de cât poate din nume; unii teologi, alții filosofi, alții juriști. Erau unii cu familie, ca și mine; sărmanul Vlăduț încă avea 5 copii, ca și mine. Nu puteam să ascund „sub aripile mele“ pe acești ai mei scumpi, nu aveam protectoare aripi, de cât un avânt în sufletul meu, care le arăta calea spre Munți, spre Zlagna... Sa murim pentru patrie și Tron, le ziceam tinerilor, și chiar murind noi, victoria este a celui drept. Pe stindardul nostru e scris: Înainte, cu încredere în Dumnezeuul părinților noștri! Și Apostolul Pavel zice, în Epistola sa către Romani (VIII. 35, 38 și 39): „Cine ne va despărți de iubirea lui Christos? Suferință sau strâmtoare, sau urmărire, sau foamete, sau gollătate, sau primejdie, sau sabie? Nici moarte, nici viață, nici îngerii, nici stăpâniri, nici cele de acum, nici cele viitoare. Nici nălțime, nici adâncime, nici ori ce făptură alta nu ne va putea despărți de iubirea lui Dumnezeu, care este cu noi prin Isus Christos, Domnul nostru“.

Cu Dumnezeu copii! — era cuvântul de

vrajă, și cu fulgere în ochi, și cu entuziasm în suflet, tinerii porneau la oaste.

Am plecat, și am lăsat casă, curte, pivniță, înzestrate cu de toate, — urmează cu șirul povestirii tatăl meu, — și adese-ori în înotau în lacrimi ochii dulci și mângâioși.

V'am pus pe toți într'un car. Am așezat pe mama voastră, ca amețită, între perne, plapome și saltele de puf, și pe voi cinci pe lângă ea. Iar tata, fie ertat, a stat înainte în locul vizitiului. Carul era tras de cele patru vaci pe cari le țineam acasă pentru laptele trebuincios casei. Dintre voi copiii cel mai mare, Petre, zicea mereu: „Ce dracu, sunt nebuni Ungurii de nu ne lasă să rămânem acasă?” Pe lângă roatele carului, pe jos, mergeau cele două servitoare, Raveca și Lina, și doi servitori, Nemeșu și Buțu, ca în cas de nevoie să poată cu umerii ținea calea prăpastiei. Vasilică, un copilandru cam slăbuț, copil orfan, crescut de noi de milă, — dar care nu era un copil cu bune predispoziții: era foarte dosnic, și nici când nu râdea, — a rămas cu carul cu proviziune, care s'a răsturnat în drum, și cu puțin a ajuns la destinație.

Nainte de a vă porni la ascunzătoare aveam trei sute de galbeni în aur. O sută am îngropat în grădină, la rădăcina părului vărătec; o sută am ascuns într'un colț în pivniță, sub o piatră, pe care am aninat-o

cu nisip și var de nu i se cunoștea locul. Iar o sută, legați într'un colț de batistă, i-am dat mamei voastre să-i pună în sân, și i-am zis: „Aceștia grijește-i, dragă, căci Dumnezeu știe ce soartă vom avea! Dacă Dumnezeu va avea milă de noi, mi-te va reda, și pe mine ție și puilor noștri. S'a-cum, — ochii și copii! Tată, — am încuragiat pe tatăl meu — fii cu Dumnezeu și nu pierde nădejdea“.

Am pornit carul cu voi și m'am mai dus înc'odată în biserică, și la crucea mamei mele; am zis o rugăciune și am implorat o bine-cuvântare. Am mai dat apoi și p'acasă; nu era țipenie de om prin curte. În grajd vițeii mugeau după mamele lor, înjugate la care, — le-am dat fân și apă; porcii guițau în cocină, — le-am dat porumb și apă; găini, găște, rațe, umblau flămânde fără rost; pisicile miorlăiau a pustiu, iar din turnul bisericii țipa o cucuvae prevestind pustiirea.

De-odată îmi strigă o voce răgușită; „Părinte, pentru Dumnezeu, pleacă; Ungurii se apropie, vin!...“

Era bătrânul cântăreț al bisericii, *Chirilă*.

În marele hal al plecării, între alte lucruri dureroase, mi s'a mai întâmplat și nenorocirea că cel mai bun cal al meu l'a încălecat, din grabă, nu știu care din tribuni, așa că mie mi-a rămas unul nu chiar

recomandabil pentru a te scăpa de la moarte prin agerime. Când am plecat, moș Chirilă mi-a zis :

„Cu Dumnezeu, Părinte, știu că nu ne vom mai vedea !“

Am dat pinteni calului, zicând moșului Chirilă, care avea 70 de ani, să plece și el spre „Cetate“, — unul din cele mai ‘nalte piscuri din munții apuseni. Se duseseră mai mulți la Cetate, aproape tot satul, afară de șapte bătrâni, cari ca cei șapte senatori de odinioară din Roma de glori-casă amintire, s’au hotărât pe „ce-o vrea Dumnezeu“, dar ei nu-și lasă casa. Au și plătit cu viața toți șapte dragostea lor de cămin, și între ei era și moș Chirilă.

Moș Chirilă se ascunsese în podul bisericii, și acolo l’au aflat rebelii, — după ce au schilodit toate icoanele sfinte, scoțînd ochii celor 12 Apostoli de pe templa frumoasă, lucrată cu destulă îngrijire pe timpurile acelea.

Sărmanul moș Chirilă. În zilele lui purta mereu în tureacul cismei un creion, cu care vecinic avea ceva de însemnat. Ba măsura ceva, ba făcea câte un ceas de soare, — pentru care lucru copiii îl porecliseră Cesar. Vecinic purta în buzunar o Psaltire din care tot citea, evlavios fiind, ca cei ce îmbătrânesc în fapte bune. Pe foile acelei Psaltire a scris el în vremea

cât a putut fi ascuns, cu litere cirilice, cam rău scris: „*Trei zile stau aici; trei zile tot cântă și beau kénțeșii (önkéntes= voluntar) la voi prin casă și curte aud gura lui Szabó Ioska, Kelemen și Szás Pali. Ascund această carte, de mă vor găsi și mă vor omorî să știți că ei au stricat biserică*“.

Am plecat spre vii în sus, ca peste hôtare, prin râpe și bercuri (pădurice) să dau spre Ighii în drumul Zlagnei. Aveam cu mine o pușcă cu două țevi și două pistoale tot cu câte două țevi. Am mers ce am mers până am eșit deasupra Ighiiului. Niște păcurari pe cari îi întâlnesc îmi spun că au văzut caravana voastră.

Nici odată în viața mea nu am simțit o mai mare bucurie ca atunci; inima mi se strânge, și un dulce leșin e gata să mă doboare. Am stat puțin răzimat de cal, ca să mă liniștesc. Apoi am scos batista din buzunar, am șters calul de spumă și de sudoare, l'am frecat pe frunte și l'am tras de urechi. Alergase bietul animal un drum de necrezut. Prin ce prăpăstii nu m'a scos și m'a scăpat de atâta teamă, că ba acum, ba acum, ne rostogolim în prăpastie, — și nu vă mai văd până-i lumea!

Plec încet pe jos, ducând calul de frâu. De-odată pierd cărarea; mă aflu între niște tufe de spini, într'o pădure. Ce să fac?

mă gândeam. Aici ori cine m'ar ataca sunt pierdut, nu mă puteam orienta nici asupra poziției. Mă urc pe cal, — ca doar, să mă scoată el din acest impas. Abea fac zece pași și calul sforăind se oprește. Aud un țipet: „Ajutor! Doamne nu ne lăsa!“ Ca o săgeată mi-a trecut prin inimă acel dureros țipet... „Nu-ți face năluci, căci zău apare ce-ți nălucești“, îmi ziceam în mine. „Trebue să fie vre-un om crud care săvârșește o crimă aci aproape, și de care nici eu nu voi scăpa“ suspinam spre cer privind. „Cu Dumnezeu înaintea!“ îmi zic apoi, și dau pîteni calului, care sforăind și săltând mă scoate din desiş.

După un minut ieşit din închipuitul pericol, mă găsesc lângă un isver limpede cristalin, iar în spre pădure un copil de cinci ani fugea mîncînd pămîntul. O figură neagră zăresc în spre o parte de pădure, prin perdeaua de ceață ce se lăsase, și sângele îmi înghiață în vine. Dar văzînd că e numai unul, și eu am armele încărcate, strig:

— Stai pe loc! Cine-i?

— Vai de mine, nu mă omorî, nu sunt rebel, mi se tânguie o voce bine cunoscută mie.

— Și eu sunt român.

Atunci ne apropiem unul de altul, și ne găsim față în față doi prieteni vechi. Era

preotul *Gheorghe Dobo* din Teiuș, cu copilul său cel mai mic, care apropiindu-se de mine plângând, îmi zice :

— Vino cu noi.

— Unde, dragă ?

— La noi acasă, răspunde mititelul.

Bun prieten îmi era sărmanul Dobo, dar era nenorocit, era bolnav. Scăpase și el în pădure, ascunzându-se de sălbăticia rebelilor maghiari. El îmi zicea :

— Dumnezeu și Nația mă vor ierta, că nu pot face ceia ce aș dori ; sunt bolnav și copiii mei săraci.

— Dumnezeu cu voi, le-am zis, părăsindu-i, și am pornit cu și mai mare dor pentru voi ca să vă găsesc.

Se făcea noapte, și eram în pădurea Ampoiții, prin locuri necunoscute. Un vânt începuse a bate, și copacii se isbeau în crengi, dând un sunet fioros. Mergeam pe calea ce ducea dela izvorul unde am lăsat în descurajare pe prietenul meu, și mergeam în pasul dispoziției tovarășului meu de drum. Bătaia ramurilor de copaci era dominată din când în când de țipetul unui huhurez sau de vaetul unei cucuvaie. Din vreme în vreme se auzea veverița cum se urea pe copaci. Gândul meu era la voi. Oare unde veți fi ? Mergeam, mergeam, ca cel ce nu știe. Deodată zărește niște licăriri de foc, cari par a nu fi departe, de oarece tot ur-

cam și coboram ; când la deal, când la vale, încât nu mă puteam orienta cam la ce distanță ar fi drumul ce duce către Varnița, cea mai apropiată cărciumă din drumul către Zlagna.

Era întuneric, o noapte fără stele, orizontul acoperit de o ceață ; ceață era și în ochii mei.

La vederea acelei licăriri de o mică lumină credeam că voi da de calea ce caut. Am întetit calul spre pași mai repezi, și iată încă două, trei, și mai multe lumini. Aud lătrat de câni. De sigur sunt aproape de Ampoița ori de Varnița ! Dară nu. Era Rogojina, un cătun al Ampoiții, cu vre-o 8—10 case. Sus pe coastă erau casele ; jos pe o luncă, erau care cu oameni fugiți de Unguri. Unii aveau foc și făceau mămăligă. Era o liniște, ca între oamenii cari își tem viața.

— Bună seara fraților, le zic sosind.

— Bună să-ți fie inima, dacă ești d'ai noștri, îmi răspund ei. Pe port vedem că ești mot. Ori poate vei fi Tribun chiar ?

— Sunt de-ai voștri.

— Dar nu ne-ai ști spune ce-o fi cu noi ? Avem și noi copii în lagărul Iancului și al lui Axente. Ce-o să fie cu noi ? poate vom pieri cu toții ?

— Nu pierim, le răspund eu, doară știți

voi ce s'a hotărît la Blaj. Credință pentru Impăratul, și viață nouă pentru noi.

— Noi numai atâta știm că feciorii noștri, adică noi cu toții suntem una cu înălțatul împărat și cu cătanele împărătești. Noi bătrânii ne-am grămădit aci dela Telna și Bucurdea, cu femeii și copiii, ca să trecem tot mai sus în codri, să nu ne găsească „kenteșii“, că-i vai de noi. Dară, zău, cum te cheamă ?

— Eu sunt popa Truța.

— Să te alduiască (binecuvinteze) Dumnezeu ! D'apoi cum sosești pe această cale în capul nopții ?

— Am plecat și eu dinaintea Ungurilor ca să-mi adin pe ai mei în vre-un loc de scăpare, și acuma nu le dau de urmă.

— Caută acolo sus la casele din deal, că am auzit că acolo a sosit o ceată mare de călători cu copii și cu cilezi (servitori).

— Dumnezeu cu voi, le zic, și plec.

Cânele Negru și Bălan n'au simțit. Abia v'am aflat după atâta sbuciumare. Era deja înstelat cerul, și inima mea se încălzise. V'am aflat pe toți într'o căsuță mică ; dar erați sub acoperământ. Bunii locuitori v'au pus paie, și erați culcați cu toții, în șir cu mama voastră, în mijlocul odăei — sau mai bine zis colibeii. Servitorii cu carele erau pe lângă casă, iar focul făcut de ei în curte, lumina figura senină a moșului vostru, ca-

re învelit într'o blamă albă ședea în prag, ca o sentinelă care apără odoarele unui dormitor..

Odoarele mele erau toate aici!..

Emoțiunea tatălui meu, când m'a văzut, a erupt într'un plâns ca de copil. Ar fi tăcut, dar nu putea, și mi-a zis :

— Să vezi, dragul tatei, cum s'au culcat, cu toții au adormit. Să aprind o luminică de ceară să-i vezi, că știu că ți-e dor de ei. Frica, răceala și oboseala i-a zdrobit așa de mult!..

Numai bunul meu tată veghea. Și a început să-mi spună, că se miră cum de servitorii n'au căzut ca frânți, pentru că ei, patru, aproape cu spatele au adus întreaga caravană dintr'o prăpastie în alta, și nici o roată nu s'a rupt.

— După ce am sosit, spunea tata, le-am dat la toți să mănânce struguri și mere, ce pusesem eu într'un coș. Am odihnit puțin vacile, apoi le-au muls fetele, le-am dat lapte, și toți au adormit. Nu știu dacă nu le va strica copiilor laptele muls dela vacile ostenite ?

— Incet, încet, îi era porunca, intrând în casă la voi, să nu se deștepte. Acuma culcă-te și tu, puiu tatii, în căruță, și te acoperă bine. Până ce cântă ciocârliia te reculegi și tu. Eu voi dormi când vor fi alții deștepți. Am dat și servitorilor răgaz de nițică odihnă, căci era miezul nopții.

Am dormit și eu, știind că suntem, cel puțin pentru noaptea aceasta în siguranță, și sub vegherea iubitului și bunului meu tată. Cânele Negru s'a urcat lângă mine, și s'a culcat la picioarele mele, la picioarele stăpânului său.

La cântecul ciocârliei eram toți gata de drum. Am plecat spre drumul de țară. Eu avangarda. La Varnița v'am așteptat. Varnița fiind centru de comunicație, cu poștă și oficiu împărătesc de tesaurariat, am putut afla întrucât este siguranță spre Zlagna. Mi s'a spus că nu-i nici un pericol. Am mai întâlnit și niște posturi de ale lui Iancu, cari mi-au spus că de la Aiud la Cricău e acum focul.

Ați sosit și voi. Am luat un prânz bun, cu zeamă de găină, pe care l'am plătit cu un galben, — dar făcea. A mâncat până și micuța Ana cu ochii mari albaștri. Petre, cel mai mare frate al vostru tot comanda: „indulj“ (mars!). Invățase dela ungurii din Cricău cari făceau școală pentru război înainte de izbucnirea revoluției. Pavel, Ioan și tu erăți schimbați cu totul. Erăți tăcuți și apatici. Mama voastră era tot cu suspinul pe buze. D-zeu mai știe ce impresie îmi făcea fiecare din voi! Și mă luptam să fac tuturor voie bună, făceam glume. Pe la apusul soarelui sosim cu chiu cu vai la Zlagna.

III

La Zlagna am rămas vre-o trei zile, mama dulce cu voi, cei cinci copii, moșul nostru drag și patru servitori. Am tras la casa unchiului *Simion* situată aproape la capătul orașului dinspre „Valea Dosului“.

Nu era acasă decât tânăra nevestă a unchiului, cu băețașul de doi ani, Ghițu, și cu servitorii. Unchiul *Simion* era dus la Viena, cu „aur împărătesc la cămară“ (*Kammergut*).

Bunul meu tată a plecat să vadă întru cât putem fi în siguranță, de oarece din spre Zarand nu primeam vești tocmai liniștitoare. Intâlnește, după spusele sale, pe controlorul de la Tesaurariat *Lazăr Pipos*, și în urmă pe potropopul *Mihali*, cari îi sfătuiesc să nu ne ducem în cetatea Bălgradului (*Alba-Iulia*) unde aveam de gând, de

oarece sunt deja foarte mulți adunați acolo, și întâmplându-se vre-o împresurare din partea Ungurilor nu va mai fi provizie de ajuns, și am ajunge să murim de foame. Doamne, ce cuvânt grozav!

Lăsându-vă la Zlagna, eu am plecat — las să urmeze iarăși povestirea tatălui meu — tot la sfatul lui Mihali, spre „Lunca Fenișului“, o depărtare cam de 4—5 ceasuri urcuș printre stânci și printre păduri mari. Acolo, se zicea că ar fi multă lume ascunsă.

Am cutreerat munți și stânci, dar de „Lunca Fenișului“ nu mai dam. M'am întors, căci apunea soarele, și eu eram în de-sișul codrului, acompaniat numai de vuetul pădurii, de sunetul copitelor calului și de câte o filomelă răgușită (huhurez).

Urmând cărarea pe care venisem de odată calul mi se oprește. Ascult. Se aude ceva ce nu seamănă a vuet de pădure. După o pauză de câteva minute aud lătratul unui câine; apoi latră mai mulți câini. Cotesc pe un pârâu în jos, și după un sfert de ceas de drum, în față mi se deschide o luncă luminată de cerul care apucase a împrăștia stelele. Calul își rărește pașii; eu îl las în voie, știind instinctul animalului. Merge când la deal, când la vale. De-odată aud o flueriță, flueriță de păstor. Calul meu ridică urechile și pleacă mai repede. Ajung aprcape de niște

colibe. Nici o lumină. Iarăși flueră. Mă apropii mai mult, și nevăzând pe nimenea strig :

— Cine sunteți aici ? Aici e Lunca Fenișului ?

— Nu'i aici, suntem noi cu cinci colibi, cu oile. Lunca e mai la deal ; dar stai aici până mâine, că nu poți merge pe întuneric. Ai bani la tine ? Dă-ni-i nouă, că ș'asa ți-i iau cei de la Luncă, că n'au cu ce mânca laptele de la oi.

— Eu n'am bani la mine, de cât puțini. Dar doi galbeni vă dau dacă mă găzduiți cinstit. Și dacă puteți, plecați la casa mea, la Cricău ; sunt cotărcile (pătulele) pline de bucate. Luați dacă veți putea.

— D-ta ești tribun ? mă întrebă unul.

— Da, răspund eu.

— Să te ție D-zeu, hai șezi cu noi...

De nu erați voi, urmează bunul meu tată, nu'mi părea rău dacă acei periculoși oameni îmi luau banii și viața ; dar de voi mi se rupea inima. Dumnezeu nu te lasă, chiar în marginea prăpastiei.

Au dat calului fân, mie lapte, de și eram în post. S'au grupat, toți cinci, în jurul meu, și le-am povestit până ce se revărsa de zori. Atunci începe să mă tortureze un somn, și sezând adorm și visez :

Se părea că mamă-ta, cu părul despletit,

se șbuciumă și mă strigă să viu, că au dus Ungurii pe Petru, pe Anica și pe Ioan, frații voștri...

Tresar. Repede mă scol, dau ciobanilor galbenii promiși, încalec, și o iau nu spre Luncă, ci spre Zlagna, la voi.

Sosesc pe la opt ceasuri dimineța. De departe se auzea un sgomot la curtea fratelui meu Simion. Grăbesc. Găsesc în poartă pe Raveca și pe Nemeșu, cei doi servitori credincioși. Fața lor era ca ceara.

— Ce-i? Ce-i? Ce s'a întâmplat?

Nemeșu tremura, Raveca plângea. Alerg în casă. Sgomotul auzit parcă nu ar fi fost. E o tăcere mormântală, dar care și mai mult mă înfioară...

Soarele era sus pe cer; toți dormeau în casă, și ai fratelui meu. Nu-i deștept, și plec spre ușe. Nemeșul, care se ținuse după mine până la ușe, îmi face un semn. Es, cu inima 'nghetată; îl întreb:

— Ce-i tăcerea asta? Tu de ce tremuri? Raveca de ce plânge?

— Domnule Părinte, mă rog să nu te sperii, dară Vasilie, copilul crescut la d-voastră a vrut să sugrume pe Doamna voastră.

— Spune-mi, Ioane! nici un rău nu s'a întâmplat? fii drept ca totdeauna.

— Alt nimic, Domnule mă rog, nici o primedie. Dar l'am închis în grajd pe Vasilie,

după ce l'am atins cum se cade cu biciul lui. Să nu-i trezim, că abea am liniștit copiii.

— Și cum a fost? spune Ioane?

— Crești șearpele în sân, vorba aceea. Avrur să ia galbenii din sânul Doamnei. Spunea către Raveca, că el a văzut când ați dat galbenii să-i pună în sân.

Intr'aceia — precum pasărea cu drag cipește puiuților săi din cuib, din casă aud vorbind mama cu copilașii ei deșteptați din somn. Cum intru 'n odaie, voi copiii mă întâmpinați cu țipete: „Vasilică blestemat!“

— Ce-i? am întrebat. Spuneți-mi.

Tata începe a-mi spune, că deșteptat de sgomot, când a sărit de pe canapeaua de paie pe care dormea, în coridor, înfășurat într'o blană, când a intrat în odaie, Vasilică era trântit în mijlocul odăiei, iar mama voastră se lupta cu el ca un erou... — și l'a biruit.

„Mare ești Doamne... și nici un cuvânt nu este de ajuns spre lauda măririi Tale“.

— De unde atâta forță la o femeie gîngășă, care abea își ținea capul între cei cinci copii micuți? mi-am zis în mine.

— Spune tu..., continuă tatăl meu, adresându-se mamei.

— Nu pot, răspunde mama mea bună, că eu ș'acuma mă 'nfior când îmi aduc aminte... Știu atâta că am simțit o mână la gât și alta la galbenii ce aveam în sân. Și la moment

am fost în mijlocul casei, cum m'a găsit tata luptându-mă cu el, până l'am pus la pământ, ș'apoi au venit servitorii...

În acele momente, — reflectează aci tatăl meu — când eu căutam să mă odihnesc, să mă recreez lângă coliba ciobanilor, în acele momente când în vis mi-a apărut mama voastră cu părul despletit, disperată după frații voștri Petre și Ioan, dânsa se lupta cu un — asasin, era între moarte și viață.

Iată un secret al legăturii tainice dintre inimi, pe care mintea omenească nu-l poate înțelege!

Am trimis pe nenorocitul Vasilică, „șarpele crescut în sân“, la lagăr; a pierit acolo, bietul de el, între cei mulți, buni și răi, cari cu sângele lor au sfîșit desrobirea neamului. Ertat să fie în cer, pentru fapta ce a încercat! Era copilul unui om fără de rost, cu o fire rea, moștenită din părinți; ș'apoi „răul din fire, n'are leuire“, zice românul.

Faptul a trecut, dar urma i-a rămas: A trecut mult-mult timp și mama voastră nu înceta de a striga în somn: Ajutor, ajutor!

Dumnezeu să vă apere pe voi, puii tatii, ca să nu ajungeți zile amare, cum am avut noi, mai bine de un an de zile, la 1848—49.

În vremea aceasta, după cele povestite până aci, în curând ajungem la o stare de

tot dezastroasă : Aveam puțini bani pentru trai, amenința venirea lui Hatvany și Kemény Farkaș, și nu știam unde să mergem pentru a ne salva viața.

Se apropiau Paștile și fratele meu nu mai sosea de la Viena. Eu mă tot duceam când la Abrud, când la Alba-Iulia. În cetate era nespus de multă lume adunată. Toate camerele din oraș, celulele din zidurile cetății, erau ocupate. Ca furnicile umblau copiii pe strade și prin șanțuri. Nu era chip să mă decid a vă transporta și pe voi acolo. Pe lângă alte nevoi, lipsea aproape cu totul apa de băut ; fântânile cari se alimentau prin apeducte din Murăș, începuseră a seca, — o mână rea a ajuns și acolo. Mă mângâiam cel puțin cu atâta, pentru moment, că voi acolo unde sunteți aveți apă și aer curat.

Moșul vostru, socrul meu (Frâncu), cu copiii săi Ioan, Suzeta și Firuța, cu mama vitregă a mamei voastre, erau acolo ; iar Ghiță cel mai voinic copil al socrului meu, învăța de la soldați să mânuiască arma și toată ziua se învățea printre soldați. El a scăpat teafăr din revoluție, și și-a găsit moartea trecând Murășul în not, la vârsta de 16 ani, curând după revoluție. Cel mai mare băiat al socrului meu, Tiron, a plecat cu Șaguna la București, ca fecior de casă al marelui prelat. Amos Frâncu, student în drept, cel

mai deștept din băeții socrului meu, era căpitan în lagărul lui Axente.

Un act de vitejie al lui Amos trebuie să-l narez.

Surprins odată de vrăjmași în avant-post la Zlagna, pe calea de deasupra casei fratelui meu Simeon, el s'a pitit după un copac, și două ceasuri în șir a tras focuri neconținut, până l'a pornit sângele pe gură și pe nas.

Atunci a eșit din tufe un om din Cricău, cu numele Niculiță Popa, și i-a zis :

— Mu mai împușca domnule căpitan, că s'au împrăștiat.

Dar să reiau firul povestirii :

M'am întors de la Alba-Iulia la voi, la Zlagna, și am aflat pe Amos, care îmi adusesese pe „Kedves“, calul meu iubit, pe care îl cumpărasem după lupta crâncenă de la pârâul Cingăului.

La 28 Noembrie 1848 a fost lupta de la pârâul Cingăului, în partea despre drumul Tibrului, unde Ungurii au suferit o groasă înfrângere ; aproape de același loc unde s'a ciocnit la 1784 armata lui Horea cu cea nemesească.

„Kedves“ fusese calul comandantului ungur, împușcat în acea încăierare, pe o vreme cu ceață. Românii eșiseră deplin biruitori.

Aceasta se petrecuse în toamnă, iar cu

povestirea mă apropiasem de Paștile din anul următor.

În Sâmbăta Paștilor sosește fratele meu de la Viena. Prin multe greutăți a trecut, dar a sosit în pace.

Eram adunați mai mulți la Pipoș la cină, când protopopul Mibali trimite după noi, să mergem cu toții acolo, împreună cu Amos, care era de serviciu, ca avant-post din lagărul lui Axente.

Ne ducem la Mihali și găsim acolo pe Dragoș, care ne spune că s'a făcut pace, și Ianu a depus armele; și mâine să punem steaguri albe la biserici.

Dimineața de Paști ne sculăm cu veselie, că a dat Dumnezeu pace! Eu plec la biserică cu frate-meu și vă las pe voi pe toți voiși.

Se începe leturghia; sunt rugat să celebrez și eu între ceilalți preoți. Biserica era plină; și pe ferestre era lume. Se termină leturghia. Se urcă Dragoș la tribună și începe:

„Christos a înviat, fraților! Pacea a înviat, să trăiască...”

Trei oameni se reped în biserică strigând din răspuțeri:

— Ungurii sunt la Valea-Sasului! (vecinătate cu Zlagna, din spre Abrud).

— Trădare! strigă atunci Dragoș.

Și repede se urcă pe un cal ce găsește și o ia la goană spre Abrud, pe când oamenii fugeau după el strigând:

— Trădătorule, stai!

Scăpând cu fuga, Dumnezeu știe cum, Dragoș a ajuns la miezul nopții la Abrud, unde s'a ascuns ¹⁾, văzându-se înșelat de Unguri și știind ce-l poate aștepta de la Români.

A fost găsit în ascunzătoarea sa nenorocitul, și ucis într'un chip neomenos.

Panica, până ce ne-am văzut eșiți din biserică, și chiar și pe strade, nu se poate descrie. Trăgeau clopotele într'o dungă, alergau toți în toate părțile. Grăbeam către casă, și mă gândeam: „Frumoase Paști avem!”

Cu repeziciunea omului speriat iarăși v'am pus în caravană, schimbând două vaci cu doi cai la carul dintâi în care v'am așezat, și lăsând două vaci pentru carul cu proviant de care să-l aducă în urma noastră.

Și pe valea Zlagnei în sus am luat-o spre Lunca Fenișului.

1) Doamna *Victoria Șuluț*, soția lui *Simion Șuluț*. mi-a spus că în coșul casei lor se ascunsese Dragoș.
Autoarea.

IV.

La Lunca-Fenişului am dat de o numeroasă colonie; dar și de o mare mizerie: A-bea am găsit sălaş într'un grajd, — din care cu mare nevoe am reușit să trecem într'o căsuță.

Intre familiile adăpostite aci era și a „căpitanului“ *Ioan Anghel*.

Acest Anghel, căruia îi ziceau Ionu Popii, era fiul preotului unit din Cricău. Venea și el pe la noi câtă vreme au fost tribunii în casa noastră, și fiindcă era o fire de om nu tocmai cum trebuie, adese ori îl apuceau tinerii, și mai în glumă, mai înadins îl strângeau, îl înțindeau și îl jurau că are să fie om de omenie.

Fată de mine, în revoluție, acest om și-a însușit un rol prea odios...

V'am lăsat la Lunca-Fenişului și am plecat să-mi văd de datorie, să-mi îndeplinesc rolul ce mi-a ajuns parte.

Nu m'am dus în oaste în lagăr, să lupt cu vrăjmașul, căci firea și tagma mea nu erau compatibile cu purtarea armei; ei făceam ori rapoarte, ori socoteli, ori alte servicii pe altarul Națiunii, pentru care am jurat la 3 (15) Mai la Blaj.

Am plecat lăsându-vă destul de veseli și sămătoși. Mama voastră se întremase binișor; dar așa e, omul răsbate multe până e în puterile tinere. Mergeam de obicei noaptea la Alba-Iulia, să mai văd ce e. Treceam de la un lagăr la altul. Au trecut săptămâni de n'am putut să vă văd. Am umblat pe-acasă, am mai găsit puțin grâu, l'am pus pe cal cu mine și apoi vi l'am trimis. Ori încotro mergeam numai devastări găseam. Și gândin du-mă la voi eram liniștit, căci știam pe tata cu voi și pe servitorii noștri devotați. Servitorii adese-ori se coborau acasă, la Zlagma, și târguiașu pentru voi. Credeam tot odată că familia lui Anghel vă va da și vouă o odaie din cele două ce avea, — căci i-am rugat; pe când ei nu numai că nu v'au dat, și copii lor spuneau chiar că tatăl lor a zis că ori unde mă va găsi mă omoară. Mamă-ta mi-a' trimis pe servitorul Buțu cu această știre, dar nu m'a găsit, fiind că cutreeram mereu toate taberele noastre.

Soseam pe la miezul nopții și găseam pe oamenii noștri așezați pe lângă câte un foc mare; unii triști, alții veseli, alții cântând,

ca la război. Făceam mult poștă. Calul meu dresat nu cunoștea râpe ori șanțuri.

Odată eram la Zlagna; peste munți treceam direct la Balșa, și de acolo în drumul cel mare de țară dintre Deva și Orăștie la Balșa-Orăștie. Am umblat pe la podul Simeriei, de acolo am trecut munții Sebișului către Poiana Cristian, și de acolo tot peste câmp am eșit la Selimber în fața Sibiului. Am intrat în Sibiu chiar când plecaseră Barit și Maioreșcu în România. M'am întors la Blaj, unde am aflat pe Bărnuz, am fost la Axente în lagăr, am venit acasă la Cricău.

Cricăul era pustiu; nici o lătrătură de câine, — numai pisicile miorlăiau. Ce tristă înfățișare!

Eram obosit; aș fi vrut să mă culec puțin, dar mă temeam de surprinderi, deși domnea în întreaga atmosferă un pustiu nemărginit. Am intrat în case. Afară de paturile goale, rupte și acelea, alt-ceva de seamă n'a rămas. În perete aveam o poză a mea, lucrată în ulei, pe pânză; era atârnată de o sfoară, cu capul în jos, și avea ochii scoși.

După ce pe „Kedves“ l'am lăsat să pască puțin în iarba grasă, am plecat spre Cetate, unde erau vre-o patru-cinci sate. Am mers încet la deal ca și la vale cu neobositul meu animal. Către miezul nopții am ajuns la coasta Cetății, unde erau într'adevăr așa mulți oameni încât părea un bâlci. Nu

era liniște de miezul nopții, ci se auzeau ba tipete, ba gemete, ba se spuneau povești, și cu deosebire răsunau plânsete de copii. Imi era dor de voi; ce bine era să fi fost acolo și voi! Am făcut o revisie, apoi am întrebat:

— Cine sunteți voi aici?

— Noi, bătrâni, femei și copii. Tinerii sunt la lagăr, îmi răspunde un bătrân.

— Dar dumneata cine ești? mă întreabă un altul. Ești de la Iancu ori de la Axente?

— De la amândoi.

— Spune-ne atunci, e adevărat că pe alduitul (blagoslovit) popă dela Cricău, gazda tribunilor, l'a omorât un român?

— De unde ești dumneata, moșule, îl întreb eu.

— Din Benic.

— De aceia nu mă cunoști; eu sunt popa din Cricău.

S'au bucurat bieții oameni, mi-au dat pâine și caș, mi-au adăpat calul, și mi-au dat merinde să iau cu mine. Mi se jeluiau de copiii lor duși la oaste, — și aveau dreptul de a se plânge, căci cei mai mulți nu și i-au mai văzut.

După o pauză de două ceasuri am plecat spre Tălna, tot pe locuri neumblate. Știam că numai cu animale sălbatice pot să mă întâlnesc; oamenii, numai d'ai noștri pot fi. Mă încredeam în șase focuri de revolver ce aveam și în calul meu viteaz.

Abea dimineata, de-odata cu zorile, am ajuns deasupra Iezerului. Sub Iezer e o peșteră cu o apă ca ghiata, iar peretii peșterei sunt numai stropi de ghiata, o frumoasă minune a naturii, dacă o poți privi în timp de pace. Trecusem și pe la „Vâltoarea“, o cascada din cele mai frumoase, a cărei cădere de la o înălțime ametoitoare se aude la o distanță de o jumătate de ceas. Ajung deasupra satului Tălna, unde iarăși găsesc o grupă de oameni refugiați.

Frumusețea naturii, — aci atât de bogată primăvara, când înfloresc ghiocci, viorele, toporași, cocoșei și deditei, când codrull a înmugurit, când pasările își încep concertele vesele, îngânându-se cu murmurul păraielor de munte, — adăposteste fețele îngălbenite și ochii oboșiți ai celor ce fug de mâna rece a ucigașului.

Oribil contrast.

Am stat și cu acei nemorociți, încurajându-i și mângâindu-i. S'apoi : Haid' Kedves ! căci mult mai avem ! Incă o zi. Nu mergeam pe calea care duce la drumul Zlagnei, ci prin păduri, după chibzuială. Mi-am adus aminte că e o coastă din care duce drumul spre Detunata. Am mai găsit și niște ciobani cari mi-au spus că pe la apusul soarelui poate voi da de calea ce duce spre Lunca-Fenișului. Am luat drumul peste dealuri, stânci, prăpăstii, lacuri, pâraie, — dintr'una

întralta, ca cine nu cunoaște calea. De cu seară am ajuns din jos de Lunca-Fenișului. A dat Dumnezeu de am ajuns și la voi. Dar ce mi-a fost dat să văd: In loc de a vă găsi în casă, cum vă știam, voi erați în șură, și în podul surii; și bolnavi toți, ba de tusă, ba de friguri. Bucuria mea de a vă revedea se prefăcu într'o amară durere și întristare. Spunea mama voastră că de aceea ați eșit din casa unde ați fost găzduiți, fiindcă erau așa de multe stelnite, de era peste putință să vă odihniți. V'ați îmbolnăvit, neavând mâncare regulat, nici căldură destulă, — pentru că era frig în munți. Așa într'o noapte a dat o ninsoare, și fiind în șură toți ați răcit¹⁾ atunci mama voastră v'a mutat în grajd, între vite, și ați stat acolo zece zile, până ce am sosit eu.

După ce am stat cu voi două zile și am auzit ce dorință are căpitanul Anghel față cu mine, am împachetat tot, am plătit lui Ștefan — așa se numea gazda — și am ple-

¹⁾ Imi aduc aminte, că într'o dimineață când m'am deșteptat, plapoma verde de mătasă, cu care eram acoperiți, era plină cu zăpadă.

Acea plapomă făcea parte din zestrea mamei mele și în urmă am avut-o cu mine la școală la Alba-Iulia și Sibiu, și mai pe urmă s'a numărat in trousseau-ul meu.

Autoarea.

cat cu voi spre Cetatea Craivii¹⁾. Am tot mers un drum de trei zile.

În vremea aceasta curgea lupta crâncenă la Abrud și în Zarand. Ea se întinde, înfrățindu-se cu măcelurile, pe la Zlagna, Ampoita, Sard, Ighii, Cricău. Prin Cricău umbla patrulă de unguri.

Auzind eu acestea, în abaterile mele, pe când vă transportam pe voi, mi-am adus aminte de o peșteră de sub Cetate, pe care o cunoșteam din copilărie, și de care mi-am dat seamă că ar fi bun loc de scăpare. V'am luat, și pe rând v'am legat cu ștergare de brațele servitorilor, și cu mare chin v'am băgat pe toți în peșteră. Acolo nu puteau să ne descopere.

Am făcut paturi din vreascuri și le-am așternut cu fân. Servitorii eșeau și aduceau lapte, adunau uscături, și mama voastră făcea mămăligă cu lapte. Erau toate bine întocmite...

Dar vai! toți vă îmbolnăviți de șarlah, a-

1) Cetatea Craivii, sau Piscul, îl numește Korány László (Erdélyi régiségek) «Kecskekő», adică Peatra-Caprei. Pe acel pisc, scrie Baronul Iziska Sámuel, în romanul său «Kornis Ilona», era o casă de vânatoare a Voivodului Mihai Viteazul. Marele principe român locuia vara în Cricău, în casa «Magna Cruia» numită azi «Curtea cea mare»

fară de Ana. Doctor și Doctorii de unde ?
Dumnezeu ne știe cum am trăit.

Incepe Petre, cel mai mare frate al vostru.

— Mamică, eu mor. Tătică, nu mai te duce
că te omoară Anghel și Ungurii.

— Cum să mori tu, puiul mamei, îl mân-
gâia mama voastră, tu ai să mergi la școală.

— Ce școlile dracului mai sunt acum ?
răspundea mititelul ; apoi zicea moșului
vostru.

— Tată, tată, și cel mic „Halmi“ ți se duce.
Și eu mă duc la buna...

A 'nceput să tremure, sudori reci îi
curgeau, — și când soarele își arunca în-
tâiele raze în peșteră, viața lui s'a stins cu
ultimele vorbe :

— Mor, mamico.

Cine poate descrie o așa durere ?

Ne uitam la fața lui mândră și o udam
cu lacrimi.

Și „Diti“ (Iudita) plângea...

V.

Nu este durere mai mare de cât durerea ce simți când moartea îți răpește o ființă scumpă.

Nu știam pe ce lume suntem ; cine poate descrie durerea noastră ? Sărmanul tata își pierduse pe cel mai iubit nepot, în care vedea el toată bucuria ce mai avea pe pământ. Sfâșietoarele țipete și suspine ale mamei voastre, cu durerea, cu frica pentru voi — ce mi-ați rămas, abea mai încăpeau în inima mea.

Mi-am adus aminte de Iov, bogatul din scriptură, cum i-a luat Dumnezeu tot, iar el a zis : „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvântat !“

Da puiul tatii, zicea bunul meu tată, a fost și aceia dela Dumnezeu, o probă, ca să vadă credința noastră că nu se clatină. Credința în Dumnezeu să nu ne părăsească niciodată.

Dintre voi, copiii, numai tu, Diti, plângeai; toți erați prea mici ca să înțelegeți tristul tablou.

Soarele se ridica spre prânzul mare; toți eram, cu servitori cu tot, în jurul micului cadavru, frumos ca un chip de ceară. Tata, fie ertat, după ce l'a udat și el cu lacrimi, i-a făcut cruce de trei ori, l'a sărutat și a zis:

— Mergi, că și eu viu după tine.

Am cusut un cearceaf alb pe două rude, (un fel de pat portativ) pe care am pus mortul; l'am acoperit cu un alt cearceaf, l'am împodobit cu crengi verzi și l'am scos din casa amărăciunii ca să-l ducem în casa de odihnă. L'am scos din peșteră, însoțiti de o mulțime de lume ce era postată sub Cetate, și cu rugăciuni și ritualul obicinuit l'am dus spre odihna vecinică. Un cântăret din Galda de sus cânta: „Plâng și mă tânguesc când privesc la moarte...”

Tata a rămas cu voi, copiii cei rămași în viață, iar eu cu mama voastră și cu cei doi servitori am plecat să ducem dragul lui corp la biserica din Craiva. Drumul era bătut și scurt.

Ana, sora voastră, era bună, mititica, dormea; iar tata, era ca o mamă lângă copii.

— Du-te, a zis el mamei voastre, du-te

și tu puiul tatei, că mai ușor îți va fi dacă știi unde l'ați așezat pe Petruț.

A rămas tata cu voi și noi am plecat să înmormântăm, fără coșciug, pe odorul nostru scump. După ce am cșit din codrul des s'a deschis calea spre largul câmp care ne înfățișa aproape întreagă „Valea plângerilor“.

Părea că totul plânge, totul suspină, — chiar orizontul părea un negru covor.

Era la amiazi când am sosit la Craiva, la biserică. Aceiași liniște lugubră pe care o găsisem și la Cricău, — dar mai jalnică de cât atunci, căci am pierdut pe unul dintre voi. Am intrat în cimitirul dela biserică și am așezat mortul în fața intrării. Ingenunchiată pe pietrile reci, mama voastră cu lacrimi uda pe întâiul ei copil; iar eu, încătușat de grijă, nici o lacrimă n'am putut să vărs în liniște pe acea frunte frumoasă, pe care eu o încununasem cu lauri în gândul meu.

Am pus servitorii să șape o groapă, am cerut o scândură dela preotul bătrân care ședea singur-euc și cetea pravila „pregătit de moarte“, am făcut în grabă o cutie de scândură, am astrucat mortul, binecuvântând numele și amintirea lui și am pornit spre Cetate, la voi, cei mai mititei și bolnavi.

Trimițând servitorii acasă la Cricău ca

să vadă ce mai e și să aducă ce vor mai găsi, am luat cu mamă-ta poteca ce duce spre calea prin pădure; dar mergeam tot prin tufișuri, căci eram abea la începutul pădurii. De odată ne iese în cale „mutu“, sârmanul surdo-mut, fecior de ungur din Cricău, cu mâinile slutite. Se văeta și arăta spre Cricău — că acolo e rău. Ne gândeam să-l luăm cu noi, dar ne era teamă că-l omoară oamenii, fiindcă îl cunoșteau. Nu-i puteam ajuta! I-am arătat calea să meargă la Craiva, la popa cel bătrân cu barbă mare.

Am ajuns la peștera noastră. Am urcat cu greu; nu mai aveam putere. Eram istoviți de durere, de frică, și nici de sârmanul trup nu îngrijisem ziua întreaga. Tata, Dumnezeu să-l ierte, a fiert grâu, ca să fie comândare. Raveca a făcut mămăligă; aveam și lapte și brânză.

Am cules rădăcini de tatină — o plantă care are frunze late și lungărețe ce par a fi de catifea; rădăcina acestei plante se disează și se pune la junghi, contra răcelii; e cel mai des folosit medicament la popor — și cu de aceasta v'am legat, pe tine, pe Pavel și pe Anciu. Anciu însă a început să dea în mai rău. Din șarlah a căzut în scorbut! Și simțea acel înger mic că se prăpădește.

— Mica (mamica), tica (tatrica), moi (mor) moi, striga mereu.

Și-a scos cu mânuța-i mică toți dințișorii și mi i-a dat să-i pun bine; și acuma îi am. Era mai neliniștit de cât cum fusese Petruț.

— Atasă (acasă), atasă! țipa mereu.

L'am luat, l'am învelit pe îngerelul de doi ani și după zece zile de la nenorocirea cu Petre l'am dat Ravechii în brațe și am plecat cu el spre casă. Numai ochii și bucelele blonde mai rămăsese dintr'o frumusețe de copil.

Furtuna războiului se mai liniștise și am ajuns în pace la Cricău pe la apusul soarelui. Ana, sora voastră cea mai mică, era de opt luni, și am dus'o și pe ea în brațe, încălecând pe cal cu rândul, când mamă-tă când eu, cât a ținut drumul.

Sosim în curtea pustie și casa goală; dar paturile rupte erau. Pe unul am pus fân și am așezat băiatul. I-am dat puțin lapte, — apoi a început să sufere cumplit. Am stat noaptea întreagă fără a închide ochii nici eu, nici mama voastră, nici măcar Raveca. Aveam în buzunare luminițe de ceară pe cari le lipeam de marginea mesei din mijlocul odăii.

Era o noapte lină înstelată, dar pustie ca inimile noastre.

Am căutat în pod o lădiță în care țineam instrumente pentru vie și pe care o avu-

sesem drept geamantan când eram student la Blaj. Nu lăcomise nimeni la ea. Am pregătit-o, ca în ea să așezăm pe micul nostru îngerăș când își va da sufletul. Luasem și pe Nemeșu cu noi. El se culcase în podul surii și a dormit. Către ziuă vine la mine și îmi spune că a visat că curtea noastră e încunjurată de kossuthieni. M'am înfiorat... Mititelul muribund respira din ce în ce mai scurt, — cum licărește o luminiță care se stinge. „Acasă, acasă“, repeta suspinând mama voastră. — cuvintele lui din urmă.

Se revărsa de zori. Ingerii sunt așteptați în cer!

— Așa a ajuns și steluța noastră Petre, zise mama voastră.

Luminița ardea; Anciu mai avea câte-va momente și sbura la ceruri...

Sdrobit de jale și amar, es până în curte. Se vedea deja binișor. Vreau să mai dau fân lui Kedves, care e legat de dudul de lângă pivniță. Privesc spre poarta din spre drum. E încunjurată curtea de kossuthieni, călări toți, și cu chipiuri roșii. Era să strig. Dar mă reculeg, intru repede în casă, spui mamei voastre să ia copila și pe Reveca și să plece tiptil după mine. Am să iau pe din dos calea spre vale, cu Kedves, și o luăm pe vale în sus. Din vale eu plec pe calea bătută, iar mama voastră cu copilița și Reveca pe vale, prin apă.

Am plecat, și Anciu era în agonie...

Eu când am ajuns în grâu, deasupra satului, aud strigând :

— Alj meg oláh pap (stai popă valah!) Alj meg tribunus (stai tribunule!).

Și răsună în urma mea vre-o zece împușcături, dintre cari una îmi ia pălăria. Kedves ager, și dresat, o ia cu mine spre apus; sare cu mine peste o poartă înaltă. Alte împușcături, cari apoi nu se mai sfârșeau. Kedves se urcă pe stânci, se coboară prin abisuri, cu o istețime ne mai pomenită. Ajungem la o prăpastie. Focurile husarilor nu mai încetau. Kedves sboară cu mine peste prăpastie, și ajungem în tufiș. Kossuthienii ne-au pierdut urma; am scăpat! Am scăpat, fără pălărie, fără pușcă și fără aripele hainei mele lungi.

Mama voastră cu Raveca ajungând la grâu, unde au tras focuri Ungurii după mine, ne mai putând de picioare, s'a așezat pe mal. O fină a noastră, o femeie de peste vale, vine să-i aducă nașă-sii puțină apă de băut. Abea trece valea, în brațe cu un băietel și trei gloanțe o doboară la pământ. Mama voastră a țipat:

— Jaj Istenem (vai, Dumnezeuule!).

Raveca se ascunsese după roata unei mări apropiate, împreună cu morarul Nicolae Vlad.

Ungurii au trecut pe lângă mama voastră

leșinată, îmbrăcată într'o haină de stambă, neagră cu roșu, la modă pe atunci; și a zis unul din husari trecând:

— Ne bántsd, mert magyar (nu atingeți, e ungueroaică!).

Ei trec înainte în galop, strigând mereu: „Alj még oláh pap!...” Iar de la o vreme se întorc, neputându-mă urmări peste prăpastia pe care a sărit-o Kedves cu mine.

În rândul acela husarii omorâseră vre-o 30 de oameni, cari se întorseseră prin sate ca să-și mai vadă de casă.

Nicolae Vlad eșind din ascunzătoare, după retragerea husarilor, s'a dus la mama voastră, a deșteptat-o, a dat fetița Ravechii în brațe și a luat pe mama de braț:

— Vină, mă rog, doamnă preuteasă, i-a zis el, că te duc eu până la Cetate, unde îi găsim pe toți.

— Dar popa? Soțul meu? Vai de mine, și el e mort? îl întrebă mama voastră cu spaimă.

— Nu doamnă preuteasă, nu l'au ajuns, a scăpat.

Pe 'nserate ei ajung la Cetate.

Moșul vostru, ca să ne mai scoată din aerul înfundat al peșterii, pregătise paturi afară, în car și sub car. Sosește mama voastră adusă de Nicolae Vlad, și moșul o primește plângând, și îi spune că a venit știrea că pe mine m'ar fi împușcat Ungu-

rii. Era un plâns zgomotos, când eu ies dintr'o margine a pădurii, cu viteazul meu Kedves...

Ne-am așezat toți trei, tata, mama voastră și eu pe ruda (oiștea) carului, după ce v'am săturat pe toți, și dureros gândul ne-a sburât la Anciu nostru. Acel mic înger rămăsese trăgând de moarte, cu lumânarea de ceară arzând pe masă. Ce vor fi făcut cu el aceia cari au tras focuri după mine? Doamne, ce mult îndură inima omului!

Ne-am adus aminte și de Nemeșu, care a rămas acolo. Poate îl vor fi omorât?

Când iată că se văd în depărtare trei oameni, venind pe jos. I-am așteptat cu nerăbdare, dorind să fie și Nemeșu între ei. Dar am așteptat mult, căci dealul Cetății fiind de tot înalt trebuie să urci serpentin cel puțin un ceas până ajungi la lunca unde eram noi sub Cetate. Din cei trei unul avea o gură mare, de se auzea de departe. Era Lică Lazăr, un om cam smintit, din Cricău. Sosesc toți trei la noi, era și Nemeșu între ei. Ne grăbim să întrebăm pe Nemeșu ce-i cu Anciu nostru, când de odată Lică Lazăr se repede asupra mea, mă ia de gât, sbierând:

— Hai la lagăr, domnule.

Mama voastră în acel moment ia un lemn și îl lovește în cap, de cade amețit.

Nemeșu și cu alți oameni se reped și leagă pe celălalt venit cu Lică, — un om din Mihalt.

Acești doi oameni veniseră să mă omoare pe mine, din ordinul lui „Iuonul Popii“.

Anciu era și el la Petre, între îngerii din cer, — iar noi cu inima frântă bucăți, și cu groaza în sân.

Nemeșu, după ce au plecat kossuthienii, vre-o 200 la număr, seara a eșit din podul cotărcii (pătul) unde se ascunsese. El a găsit rece pe îngerul adormit. S'a dus și a desfăcut mormântul de doi ani al mamei mele, a pus mortul în lada scoasă de mine din pod, și l'a îngropat, zicând un „Tatăl nostru“.

Cine poate rămânea rece, cui nu i se umplu ochii de lacrimi în fața atâtor grozave nenorociri?

Și mulți alții, tot nevinovați, câte chinuri și nenorociri n'au suferit pe urma revoluției!...

Noaptea sosea. Intâia oară dormeam afară din peșteră, în luncă¹⁾ în paturile pre-

1) Imi aduc aminte de mulțimea cuptoarelor de pâne făcute sub Cetate de oamenii adunați acolo. Cuptoarele semănau a niște cuști, ca cea a suflorului de teatru. Așa mi-au rămas în amintire.

gătite de tatăl meu. Tu, Dita și Pavel, tu-seați încă. Pe Pavel când l'am culcat mi-ai zis :

— Tatica, toți mor, numai eu rămân.

El încă a scăpat ca prin urechile acului, ca prin minune ai scăpat și tu.

Am petrecut noaptea fără să ne culcăm. Era prea sbuciumat sufletul nostru. Nici tata, fie ertat, n'a dormit de loc. Ne spune lucruri ce-și aducea aminte din revoluția dela 1784, — și aflam o mare analogie între aceste două revoluții. Iar pentru durerile și suferințele noastre, leac găseam în maximele din Sfânta Scriptură....

Mâne zi am intrat iarăși în peșteră. Pe mama voastră, după dureroasele pierderi, n'o mai puteam liniști ; credeam că-și pierde mințile. A căzut iarăși la pat. Ingerașul mic, Ana, o mai liniștea, cu ochii ei nevinovați.

Tu, păsărica noastră, „Tinghilița“, care totdeauna cântai, deodată ai încetat de a mai cânta.

— Mă duc în car, — mi-ai zis într'un rând.

Te-am dus în car, unde ai dormit, bolnăvioară, aproape o zi întreagă. Seara te-ai deșteptat, și te-ai cerut :

— Sub car, — unde mai dormiseși.

Pe când tata se ocupa de tine, sosește Amos, din lagărul lui Axente, și cu Ion

Anghel. Venise Amos să vadă ce s'a mai întâmplat pe la noi, de eu n'am mai mers la lagăr. V'am arătat pe voi, cari mi-ați mai rămas și i-am zis :

— Aspre meniri ne-au cercetat. Dumnezeu știe ce mai facem.

După mai multă vorbă Amos mă ia la o parte și-mi zice :

— N'ai vre-un om de treabă care să mă însoțească până la lagăr, la Ampoita ? Tovarășul meu Anghel mai multora pare suspect.

— Il știu eu.

— E un om cu capu'n mână.

— Las că ți-l dăscălese eu.

Și după o scurtă pauză, chemând pe servitorii Nemeșu și Buțu și spunându-le să însoțească pe unchiul vostru, m'am adresat lui Anghel :

— Știi ce, dacă ai ceva contra mea, spune, ce vrei ? Căci de nu încetezi cu ticăloșiile, te denunț la Comanda supremă ; ceeaec nu aș dori, pentrucă ai și tu copii. Nu ți-a ajuns cât ai jefuit ? Vrei să demoralizezi și mai mult poporul desperat ? Ți-o spun aci, între căpitanul Frâncu și ăști doi voynici, că ești taler cu două fețe. Nu voi să te denunț ; recunoaște-ți ticăloșia !

Anghel și-a pus mânele pe piept și a răspuns :

— „Mea culpa“... Ucideți-mă îndată ce voi mai face o faptă păcătoasă.

Curând Anghel a plecat singur. El nu și-a pierdut viața, ci omenia.

Seara și noaptea Amos a stat între noi și ne-a povestit multe de marile și multele dezastre ce au suferit Românii, și cum au pierit cei mai mulți dintre valoroșii noștri tineri.

Ne-a spus, între altele, de Dragoș, cum a fost prins și omorât la Abrud. Dobra și Buteanu au fost prinși de armia lui Hatvany și Kemény Farcas. Pe Buteanu l'au spânzurat în Zarand, după ce l'a judecat „vérbiroság“-ul (tribunalul de sânge) din Hălmaaj. Aceasta o auzise Amos dela popa Groza, din Trestia, care trecuse peste deal la Zlagna, și de acolo la Alba-Iulia.

Revoluția era așa de crâncenă, în cât nu se putea spera o grabnică sufocare a ei. De aceea împăratul s'a adresat Rusiei, la sfatul lui Șaguna, cerând ajutor contra rebelilor. Dar și Ungurii au oferit împăratului *Nicolae* coroana Ungariei.

Acum nu se știa, dacă împăratul Rușilor va primi coroana Ungariei, sau va da ajutor Austriei?

VI.

Amos Frâncu era, ca exterior, băiat de o frumusețe rară. Avea o față ca un trandafir învult, iar trupul lui svelt se mlădia ca o trestie pe bălță. Avea și o fire dulce: vecinic senin, gata cu anecdote și apropos-uri. El a fost totdeauna o stea în familia noastră.

Casa lui era mai mult la noi. Toate sărbătorile le petrecea la Cricău. Când putea aducea de la Beniș sau din Alba-Iulia pe socru-meu cu familia la noi, era pentru el — așa zicea — o zi de pietate; atunci era fericit.

Când a sosit ceasul plecării lui din Lunca-Fenișului, îmbrățișările și suspinele nu mai aveau sfârșit. Inlăcrămat zicea mamei voastre:

— Sora mea dragă, de ce ți-ai luat Dumnezeu îngerii cari erau bucuria mea? Gri-

jiți de cari v'au rămas... Pe Tinghilița n'am auzit-o cântând...

Timpul trecea. Feciorii așteptau cu cai gata. Încă un dureros: „rămas bun, și să ne vedem cu bime!“

Oamenii din jur, femei și bătrâni, toți strigă:

— Dumnezeu să vă poarte în pace; aduceți și pe ai noștri copii.

A plecat Amos, ca ostașul, la luptă, la steagul care îl aștepta ¹⁾.

Înainte plecării a insistat ca noi să ne strămutăm la Alba-Iulia, în cetate. „Să aibă copiii medic, o supă caldă, de care va face mama vitregă, care e acolo cu toată casa“.

Către amiaz se mai respiră oamenii pe la casele lor, unde își afumă câte-o mămăligă.

Mă uitam spre răsărit. Se vedea țărnuț

¹⁾ Pe acest *Amos Frâncu* îl vedem mai târziu, falnic purtând stindarul pe care era tipărită pe o față: Diploma din 20 Octombrie 1860 și articolul 44; iar cealaltă față Patenta din 15 Martie 1861. Cu stindarul în mână, având la dreapta sa pe cel mai iubit amic al său, pe *Iosif Hodoș*, la anul 1862 deschide porțile comitatului Zarand. Ca doi patricii Romani, sunt primiți cu entuziasm, și aclamați de Românii zărândeni.

S'au dus...

O să revenim în alt rând la aceste stele lucitoare

drept al Murășului. Pe la Mihalt se vedeau oamenii din lagărul lui Axente, — ca oile. De către Galda vedeam cete negre — austriaci, urmate de cete albe — români. Drumul țării de la Alba-Iulia spre Teiuș e înțesat de călărime împărătească.

De-odată vine tata și-mi zice:

— Spuneam eu că nu e semn bun, când păsărica noastră nu cântă. Suspină, și abia respiră.

Mergem la tine, sub car, și mă plec să te văd. Erai descoperită: pieptul tău era o bășică de mărimea unei farfurioare. O nouă spaimă ne-a cuprins. Ce să facem? Bășica creștea, se întindea, aproape văzând cu ochii. Incepem să te strigăm, ca să te deșteptăm:

— Diti, Diti.

De-odată ai deschis ochii, ai zimbit, și ai zis:

— Amos baci¹⁾.

A venit o femeie bătrână, moașă, sau „nemtoaică” română, — i-am uitat numele — femeie deșteaptă, și a cioplit un spin dintr'o cracă uscată. Cu spinul a spart bășica, din care a curs un pahar de apă. A făcut aluat din făină de grâu prăjită pe o lespede și

¹⁾ Imi aduc aminte de beșica de pe piept, și că am fost sub car, dar numai ca o clipă au rămas în memoria mea.

ți-a căptușit tot pieptul. În două zile îți era peptișorul numai carne vie; și strigai amarnic de durere.

Nu mai puteam vedea acel chin, și mă hotărâsc să vă duc la Alba-Iulia. Imi iau calul și plec în galop peste Bilog.

Bilogul este un deal înalt între Cricău și Alba-Iulia. În vremuri vechi poate să fi fost aci o redută pentru apărarea cetății din spre sud.

Trecut-am pe lângă tablouri înfiorătoare, de părea că îmi înghiață sângele în vine. De cât toate de până aci, cimitirul deschis prin care am trecut, m'a îngrozit mai mult. Dumnezeu să aibă îndurare de oameni!

Mă apropii de cetate. Era repaos după luptă. De două ori bombardaseră Ungurii cetatea, și aceasta chiar de la Bilog, și apoi s'au retras spre apus, pe un deal cu vii.

Și fiindcă erau într'un punct amenințător, era vorba să intre în cetate Axenté cu Românii lui, ca să fortifice garnizoana. Porțile cetății erau ridicate, iar șanțurile erau pline cu apă. Era adunată multă lume care vrea să intre în cetate, dar nu putea. Axente dus în spate, de un om cu numele Niculiță Popa, ajunge până la poarta cetății, și bagă în cetate 300 de Români, cari toți au trecut prin apă.

Atacul ce au făcut Ungurii a fost respins. Pe când în afară se petreceau aceste lu-

eruri, în cetate se petrecea un episod tragicomic.

Povestesc oamenii că în acele momente de agitațiune popa *Băncilă*, preotul român din Alba-Iulia — poate de frică — a înebunit. Nu știa însă lumea toată că e nebun. Avea ideea fixă, bietul om, că el e Cesarul viitoareii lumi române, împăratul Austriei, etc. Se urca în spatele primului-curator al bisericii, Samuil Târlea, un om de o mărime herculiană, și ținea cuvântări în stradă. Poporul se îngrămădea și îl asculta cu uimire, căci spunea multe sentințe latinești. Acest nefericit apostol a trăit și a pribegit mulți ani ¹⁾, având ideea că el a dat Românilor drepturi. Șaguna și Suluț, cei doi mitropoliți, sunt usurpători; lui îi se cuvine amândouă scaunele Archiepiscopale, căci el le-a exoperat.

Să mă întorc iar la situația mea: Unde era să merg, după ce în cetate nu puteam intra?

O iau înapoi, spre voi, dar pe o altă cale, deși mai periculoasă, numai să nu mai văd ceia ce văzusem. Am luat-o spre Șard și Ighii. Așa eșit din raionul Albei-Iulia, aud tunurile bubuind. Sărmanul tata și mama voastră cu voi, veți fi auzit tunurile, și cu ce inimă vă veți fi gândit la mine, că unde voi fi oare!?

¹⁾ A murit în balamucul de la Sibiu pe la 1878.

Și în drumul cel nou am dat de priveliște tot așa de îngrozitoare, până am ajuns într'un sat. Calul meu sforăia într'una trecând și împleticindu-se printre cadavre de Români și Unguri ce presărau pământul. Ajung la Forestierul suprem (Bergrath) Mor. Trăiam bine cu familia lui; erau oameni prea de omenie și bine crescuți. Am dat să văd dacă sunt în sat. Erau acasă, cu porțile încuiate; șase soldați făceau santinelă, iar în curte erau vre-o sută de soldați ascunși.

Erau 6 ceasuri seara când am sosit; i-am găsit la masă. Am mâncat cu ei, am mâncat o friptură de miel, de care nu mâncasem de un an.

Le-am povestit nenorocirile noastre, și i-am rugat să vă primească la ei până s'o face pace.

Domnișoara Luisa, care era foarte bună prietenă a mamei voastre, auzind de boala ta de îndată mi-a făcut un plastru cu ceară, untdelemn și seu de miel, „pentru Dita“. Mulțumindu-le am plecat, cu gândul de a vă duce jos a doua zi.

Frumoasa primăvară era pe sfârșite; era luna lui Mai, — un an de când 40.000 glăsuri juraseră pe Câmpul Libertății... Calul mă ducea încet, par'că știa că am trebuință de recreație. Sbura gândul meu la acele triste tablouri pe cari le-am arătat deja, și părea că fiecare chiamă, strigă ajutor...

Cât de amară e starea sufletească, atunci când încetează bucuria la auzul concertelor pădurii în luna Mai, când nimic din farmecele ce te încântau odată nu mai îți deslipește sufletul de mormintele cari sălășluiesc ființe de cari inima te leagă!

Era noapte, o noapte înstelată și fără lună când am sosit la voi.

Durerile pe cari „le suferea Dita“ se mai allinaseră. Dar mama voastră — îmi spunea tata fie ertat — ziua întreagă numai în spre răsărit se uita. Când auzea câte un tun, cădea în genunchi și se închina; ba sta cu capul plecat și plângea.

Cu lacrimi m'au primit ei, când am sosit. Tu erai la Lina, în brațe. Și sărmana, gângavă cum era, îți cânta. Ți-am pus alifia pe rana de la piept, și durerea ți-a trecut ca luată cu mâna: dar totuși nu credeam că vei scăpa — eram pregătiți și la această catastrofă.

La o săptămână, în ziua de Înălțarea Domnului (Ispas) au făcut oamenii o șatră de frunză verde, în care au ținut o frumoasă leturghie, făcând rugăciuni pentru cei morți în război, și pentru pacea și împăcarea poarelor.

După aceasta am plecat cu voi la forestierul Mor.

VII.

Casa lui Mor era o casă exemplară în toată privința; casă de nemți practici. Odăi, cămară, pivniță, toate erau cu rostul lor, și de-o curățenie *nec plus ultra*. Cinci persoane, ați fost găzduiți la acești oameni, superiori ca inimă și cultură, în curs de două luni de zile.

Tata, fie ertat, a ținut înaintea casa din peștere cu servitorii și o servitoare. Dar mai numai servitoarea Lina sta acasă; cei doi servitori erau mereu în excursii, când cu mine, când fără mine.

Era vară, o vară frumoasă, dar câmpurile și grădinile erau pustii, pline numai de bălării. Pomii erau încărcăți de fructe, numai viile erau slabe în producțiune, căci rămăseseră nelucrate.

Umblam cum umblă banul, dintr'un loc într'altul; am ajuns până la Iernut, pe Câmpie. Dar pe la voi prea rar și prea cu

greu puteam ajunge, căci drumul era deschis și puteam da peste cete de rebeli maghiari.

Ajung la Blaj, unde mi se povestesc multe despre bravurile lui Axente. Aflu tot odată că multă armată austriacă și română e postată în inima Ardealului.

Mă trăgea ceva spre voi, un simțimânt nehotărît, și iau drumul să merg să vă văd.

La sosire mă întâmpină forestierul cu vorbele:

— Gata era să ne prăpădim cu toții.

Și iată ce se întâmplase: Trei zile după plecarea mea, în Sâmbăta Rusaliilor, pe la miezul nopții, când toată casa dormea, sparg porțile cu mare sgomot niște husari beți, și năvălesc în curte țipând:

— Hol az oláh? (unde-i valahul).

Mor, om de 70 de ani, iese la scară, având un joben alb în cap și îi provoacă să plece. Ungurii nu țin seamă, îl împing la o parte și intră în casă. Domnișoara Luisa atunci fuge în cămară, a căreia fereastră era în spre curtea cea mare unde dormeau soldații de pază, și sufliă alarma dintr'o trâmbiță. Mama voastră, cu Ana mică în brațe, s'a ascuns într'un dulap. Și mititica, îngerelul, a tăcut tot timpul cât husarii s'au învârtit prin odăi și au căutat prin paturi după mine.

Când v'au găsit pe voi, pe tine și pe Pa-

vel, dormind într'un pătișor, au întrebat:

— Cine sunt copiii ăștia?

— Sunt copii de ungur, le-a răspuns domnișoara Luisa, singura persoană din ai casei care vorbea ungurește.

Un husar a întins mâna să te ridice pe tine de pieptul hainei. Atunci a sărit domnișoara Frizi, a doua fată a forestierului, i-a împins mâna și a luat poziție între voi și soldatul¹ ungur.

Negăsind ce căutau, unul din ei se duce la forestier, îi ia cu sabia jobenul din cap și-i zice:

— Tolvaj német, hol az oláh papné?
(Hoț de neamț, unde e preuteasa valahă).

Dar sosese deja soldații din curtea cea mare.

Si dimineata era baltă de sânge în curte.

Toate acestea s'au petrecut în câte-va clipe.

Dumnezeu-bunul și aci a arătat bună-tatea sa, scăpându-vă încă odată de peire.

Domnișoara Luisa, drăguța, toată ziulica se ocupa de voi, copiii. Tu erai foarte delicată și slabă, și în urma boalei grele și îndelungate de care suferiseși, ai uitat să umbli. Domnișoara Luisa te-a învățat să umbli din nou. Și după ce ai pornit iarăși pe umblat, toată ziulica erați în grădină¹).

1) Imi aduc aminte de grădină. Era frumoasă, și cu multe flori; erau lili, garofe, gheorghine mari, viole

Mult v'au menajat și v'au îngrijit domnișoarele Mor, până v'ati făcut iar sănătoși.

Pavel era de tot viu. Incepuse de la o vreme a fi rău, întrecut, fiind-că era desmierdat de toți, și mai ales de forestierul, care de alt-fel era un om foarte serios. Intr'un rând l'a închis Luisa în cămara de lemne ce era în curte; și acel băiat de trei ani a speriat toată casa, că va sparge ușa.

În timpul acela eu era să fiu nimicit la Uioara de o altă ceată de honvezi cari erau luați de la spate, despre Ciucea, de Moți — cari mi-au scăpat viața...

Ajungă! Nu mai însir din sirul dung al suferințelor ce am îndurat. Nu mai însir nici din evenimentele pe cari le veți găsi scrise de oameni luminați ca Papiu-Ilarian Barit și alții, ca să fie pilde pentru voi și urmașii voștri.

Un lucru numai vă mai amintesc — termina neuitatul meu tată — să nu uitați nici odată ce zile grele am trăit noi, zile grele în cari Românii s'au purtat cu un devotament de model, și cu o rară vitejie întru îndeplinirea datoriei lor.

Pentru urmașii lor, eroii națiunii române

galbene, rose albe și roșii, după cari rămneam nespus. Țiu minte că am rupt o garofă albă, pentru care Luisa m'a certat iar Frizi m'a scuzat.

Autoarea.

căzuți în luptă, au lăsat liniște și pace. Pentru liniște și pace să vă trudiți în viața voastră, făcându-vă tot-deauna datoria față de națiune, familia voastră, și societatea din care faceți parte. Căci Evanghelistul Luca zice (Ev. 10): „Acel stat contra căruia lucrează cetățenii lui, pustii-se-va ; și acela care unde nu este bună înțelegere se va dărâma... (Ev. 28) Mai fericiți sunt cei ce ascultă cuvântul lui Dumnezeu și-l păzesc pe el“.

VIII.

În graiul neuitatului meu tată am dus
dână aci povestirea din această carte în
mare parte, căci umbra lui sfântă îmi re-
pare în suflet când mă întorc cu gândul la
anii copilăriei mele.

În serile senine de vară adese-ori stam
pe banca de sub nucul cel mare din gră-
dina casei noastre din Cricău, și mângăiat
de mâinile lui dulci, îi ascultam povestirile
și învățăturile, cari sfinte mi-au rămas pen-
tru viața întreagă.

Reluând acum eu firul povestirilor ce
vor mai urma, mă despart de sfânta umbră.

Sufletul meu zboară spre locul nașterii
mele, unde

„Iată și bisericuța

„Unde adesea mă închinam,

„Pentru taica și măicuța,
„Lui Dumnezeu mă rugam... „

Și spre ceruri înalt rugă, spre ceruri,
unde îi văd împreună, pe iubiții mei pă-
rinți, pe neuitatul meu sot, și pe fiul meu
*Sabin*¹⁾).

Umbre sfinte, rămâneți îngerii noștri
păzitori!

1) Fost doctor în medicină, chemat în regiunile ce-
rești la vârsta de 27 ani.

IX.

După nouă luni și mai bine de vărsări de sânge nevinovat a dat Dumnezeu de au venit Muscalii. La Deva se întâlnește armata rusă cu cea austriacă. O parte din ei au trecut spre Abrud, și prin Zarand la Șiria (Vilagos); o altă parte spre Oradea-Mare, pe la Cincea.

La Beiuș, în casa părinților, fie ertați, ai neuitatului meu soț, în casa avocatului Paul Petru, a fost găzduit un general rus două luni de zile, cât au durat tratativele de pace.

Multe mi-a povestit și socrul meu, tatăl vitreg al soțului meu, din anii memorabili.

Spunea, între altele, cu ce furie sălbatică au pornit la revoluție kossuthiștii de la Dobrișin, hotărâți de a nu mai lăsa în viață nici un neamț sau român. Devisa lor era: „Unio, vagy halál!” (Unirea Transilvaniei

cu Ungaria sau moarte). Cu acest gând a sosit și Hatvany la Abrud, după ce nenorocitul de Dragoș a fost trimis înainte de Kossuth, cu promisiuni pentru Români. Dragoș a fost victimă a trădării lui Kossuth, — și a fost el asasinat ca trădător de neam.

Dar nici Hatvany cel crud n'a plecat cu lauri de biruință dela Abrud. Armata lui a fost nimicită aproape cu totul de Moții lui Iancu la strâmtoarea de la Cerbu, între Corna și Zlagna...

După acea luptă memorabilă, urmată după moartea lui Dragoș, Iancu a venit la Abrud, unde a ținut poporului o cuvântare, care se sfârșea așa :

„Atât v'ați purtat de bine, în cât ar trebui să vă sărut pe toți ; dar fiind-că ați omorât pe Dragoș, mi-ați întristat inima de moarte“ ¹⁾.

Muscalii sosind, au plecat în mai multe despărțăminte, pe la toate unghiurile pe unde s'au petrecut triste drame.

În vremea aceasta ne-am întors și noi acasă la Cricău. Casa pustie trebuia pusă iarăși la cale. Dar cu ce ? Suta de galbini cu pricina se isprăvisese. Dar s'au găsit cele două sute de galbini, una îngropată în pământ și alta în zidul pivniței.

¹⁾ V. *Moloean*. Memorii, p. 139.

Bunii mei părinți, tata și mama, încalecă pe câte un cal și se duc la târg să cumpere cele de trebuință. Era târg de țară (bâlci) la Șebiș. Se întâmplase să fie acolo o divizie de armată rușească, — de gema târgul de ei.

Cumpără părinții mei tot ce le trebuie ; și când să pornească acasă, tatăl meu intră pe la potropopul Deac pentru o vorbă. Mamă-mea se plimba încet cu calul pe lângă casa protopopului, care era lângă biserică. Deodată se vede încunjurată de Muscali călări cari îi bat calul. Mama începe să țipe, pe când Muscalii îi gonesc calul spre piață. Lumea sta toată înmărmurită și nu îndrăsnea să-i dea ajutor contra Muscalilor. Tata aude țipetele ei, iese din casă, încalecă și o ia în galop după mama. Când l'au văzut Muscalii că e preot, și-au cerut scuze, ba unii s'au și dat jos de pe cal și s'au dus de i-au sărutat mâna.

Mare spaimă a fost și aceasta !

Intorși la vatră, munca neobosită și cinstită a părinților mei a adus iarăși la cale bună starea casei. Veneau Moții după bucate și vin, și numai cu aur plăteau. Dar pe timpul acela nu cunoșteau încă acești eroi ai neamului românesc cântecul :

„Munții noștri aur poartă.

„Noi cerșim din poartă 'n poartă...

Tin minte bine, cum plăteau Moții tatălui meu, căci eram deja destul de mare după anii revoluției.

Ca gândacii de primăvară începusem și noi a ne juca prin iarbă, a culege flori, ba a gusta câte un fruct căzut de pe pomii încărcați.

Singură Ana, mica noastră surioară, când se credeau ai noștri întru câtva alinați, — a adormit lin, ca un îngerel. Imi aduc aminte ce jale îmi era, că eu nu mai am soră...

Am plâns și eu și fratele meu Pavel, Pavel ¹⁾, pe care îl iubeam nespus.

Il iubeam pe Pavel, dar îl și băteam de multe ori când mă necăjea. Imi ascundea păpușile, mi le strica, sau râdea de serioșitatea mea la vre-un lucru, ș'atunci îl loveam. El însă, nici odată n'a dat în mine. Era bun la inimă și milos, — dar cam ștregar. Umblam tot împreună; eram ca gemeni, căci diferența de vârstă între noi e abea de un an și câteva luni. Eram în totdeauna mână de ajutor unul pentru altul: și durerea lui era durerea mea, durerea mea era durere și pentru el.

Ne-a trimis Dumnezeu la 1850 pe fratele

1) Astăzi funcționar tehnic la C. F. R. în Iași.

cel mai mic, care a fost botezat cu numele de Petre ¹⁾).

Bucuria, petrecerea, ocupația, gândirea noastră era Petre, — până ce ne-am făcut mai mărișori și ne-au dus părinții la școală.

¹⁾ Astăzi avocat în Arad.

X.

În anii fragetei copilării protegiați am fost mai ales de moșul. Moșul nostru, fidețat, a trăit până la anul 1852, desmierdându-ne cu dragostea unui părinte dulce.

El iubeam nespuse de mult. Ne ținea pe noi doi, copiii mai măricei, de-odată în brațe. Ne da fructe și tot ce știa că ne place. Ne ținea lecții, ne spunea cum se chiamă unde răsare soarele, unde apune, ne învăța care sunt cele patru părți ale lumii, ne arăta seara cum sunt așezate stelele pe cer, unde e carul cel mare, cloșca cu puii, care e Venus, care e Marte, și așa mai departe. Cu un cuvânt făcea cu noi astronomie pe cât eram în stare să pricepem.

Ne povestea despre Napoleon Bonaparte, și expediția lui nenorocită din Rusia.

Ne spunea despre bătălia lui Alexandru cel mare cu furnicile. Furnicile simboliz-

zează o mulțime de oameni, cari sunt cât furnicile pe lângă mărimea minții lui Alexandru Machedon.

Ne spunea fabule, cum e „Boul și broasca“, „Mielul și lupul“, „Albina și porumbelul“, și ne explica morală din fabule. Ne distra mai mult el, nu ne lăsa pe mâna servitorilor, să ne sperie cu povești despre smei și draci.

Ascultam cu drag poveștile lui, dar și mai drag ne era când cânta din fluer. Cânta cu o dulce melancolie, și ochii lui frumoși înotau în lacrimi. De-odată, în mijlocul cântecului lăsa fluerul să cadă, și ne săruta pe frunte și pe obraji.

Ne spunea ce mult a plâns când a venit cu tatăl său la Cricău, când i-a murit mama, care era așa de bună și frumoasă. *Ana Lazar* o chema, după naștere; și a murit, sărmana, de supărare pentru fiul său mai mare „Halmi“ (Dumitru Truța).

Ne spunea și de Horea, și de vremea revoluției lui. După revoluția lui Horea a fost holeră și foamete. În Banat nu s'au făcut bucate trei ani de-arândul... și altele.

Pe vremea foametei a venit la curtea grofului Teleki, la Cricău, un proprietar din Becicherecul-Mare, din Banat, cu o căruță cu trei cai, ca să cumpere bucate.

Moșul era ispan la curtea grofului. La măsurarea grâului întrebă străinul pe mo-

șul meu să-i spună unde ar putea să fie găzduit peste noapte cu două fetițe ale lui, căci nu cunoaște pe nimeni în sat.

Moșul i-a poftit la el, și i-a găzduit la curte până a doua zi.

Seara, stând de povești, moșului meu i-a plăcut foarte mult de fetița mai mare a străinului, de *Paraschiva*. Era o fetiță de 15 ani, mititică, brună, cu părul creț, ochii dulci și vorba mândră.

Și nu mult după întoarcerea în Banat a lui *Pavel Raica* — așa se numea tatăl celor două fetițe — a pornit și moșul meu la *Becherecul-Mare*, și și-a adus pe *Paraschiva* de nevastă. Moșul meu era de 18 ani când s'a însurat. Și a ținut nunta două săptămâni.

Groful a remunerat pe moșul cu un loc de 3—4 pogoane, și o casă frumoasă în vecini de curte. Acolo a stat, până la moartea bunicii mele, având ocupație în curtea grofului, dela moartea tatălui său, străbunul meu.

După moartea bunicii mele, care a fost cunoscută ca femeie foarte evlavioasă și cu milă de săraci, moșul meu a găsit în casa tatălui meu mângâierea zilelor sale de bătrânețe.

Cu noi, copiii, se întreținea ziua întreagă. Era un suflet bun, o inimă nobilă, un om al păcii.

Odată, — ne povestea moșul — un om suferea de durere de cap, care l'a ținut un an de zile. Întâlnind în pădure pe un călugăr și cerându-i un leac, acela l'a sfătuit să nu zică: „dracu“ nici când. Omul a făcut așa, și i-a trecut durerea de cap.

O aprindere de plămâni i-a curmat moșului nostru viața bogată în experiență și suferințe.

L'am plâns multă vreme, și acum cu pietate îmi aduc aminte de gingășia lui pentru noi.

Bunul meu tată obicinuit a-l chema la masă, odată când era să ne așezăm la masă, se duce la fereastră, o deschide, și vrea să zică:

— Tată, poftim la masă! și începe să plângă...

— Doamne, tata nu mai vine... Dacă Dumnezeu ar fi lăsat... Ce zic? Dumnezeu știe de ce sunt toate. Dar așa suflete bune care sunt noroc și fericire în casa copiilor... să trăiască o vecie... De și 80 de ani purtați cu cinste și în lupte, sunt grei.

Mama mea bună l'a plâns în totdeauna ca pe un bun și blând sfătuitoare și îndreptător al vieții unor oameni tineri.

Părinții mei p'atunci adese-ori plecau pe la rude și pe la cunoscuți, lipsind de acasă câte 2—3 zile, — căci nu existau drumuri de fer. Mergeau când la Alba-Iulia, la mo-

șul meu după mamă, *Nicolae Frâncu*, inspector la domeniul episcopesc rom. cath., când la Blaj, când la Turda.

Inspectorul domeniului din Blaj, Mureșanu, frate cu tatăl celor doi distinși frați Andrei (poetul) și Iacob, avea de soție pe „zâna Câmpiei“, fiica mai mare a lui Olah.

Se duceau părinții mei la Orăștie, la Vințitul-de-jos, și alte orășele și sate până prin comitatul Hunedoarei.

În tot timpul absenței părinților noștri, moșul nostru avea ochii deschiși asupra noastră.

Ne lua seara pe lună, ne ducea prin grădină, și ne învăța să nu ne temem de nimic, căci Dumnezeu e cu noi în tot locul, cu noi și cu părinții noștri...

Acele seri senine de vară, când așteptam sosirea părinților noștri, în brațele moșului, și acum după 50 de ani mi se prezintă în amintire ca momente de visări dulci, din anii copilăriei mele.

Ca o barcă purtată pe valuri amenințătoare a fost și o parte a vieții mele, de când acele scumpe umbre, cari odată erau mândria, liniștea și fericirea mea, își dorm lin somnul de veci...

Ele mi-au rămas stele conducătoare, din a căror lumină am încheiat în momentele de odihnă ale sufletului meu (retrasă în frumosul oraș din patria bunicii mele — în Timișoara) acest capitol de memoriu, pe care îl prezint generației de azi, și a celei viitoare...

Tinerime română! Părinții și moșii voștri v'au dat exemple, cum trebuie să vă iubiți neamul, patria și familia. Luptele lor fie-vă un înălțător exemplu.

Și acum, când voi să închei cu aceste pagini, inima mă 'ndeamnă să mă adresez scumpilor mei copii *Sever* și *Zotti* (Hodoș):

Scumpii mamei,

Un poet grec văzând că patria sa e în pericol, ca să aprindă focul patriotic în pieptul compatrioților săi pentru apărarea Greciei strivite, scrie cântecul înălțător de suflet :

„Dacă ai suferit naufragiu, o mamă, — a mai rămas un stâlp din corabia ta frântă.— Auzi fiul tău ce dulce te chiamă ! — Mergi acasă, desmiardă-l și crește-l, — și când va fi mare și frumos, ca tatăl lui, va continua, și va termina ceea ce tatăl său n'a putut termina ; — și trecutul măreț va reveni !“

Cuvintele poetului au avut un așa de mare efect, în cât națiunea greacă în însuflețirea sa a câștigat victoria...

Aceste șire vi le arăt vouă, dulci preocupăți ale sufletului meu.

Mama voastră,

care a cântat :

Ich habe gelebt, gehofft, geglaubt und gebietet.

SCRISOARE LITERARĂ.

«*Din vremuri apuse*», memorii de d-na IUDITA SECULA, născută TRUȚA. București 1899. Tipografia «Minerva».

Amintiri din patruzeci și opt avem atât de multe, dar foarte puține fixate pe hârtie și lăsate drept tezaur neperitor generațiunilor viitoare.

Rând pe rând apun figurile mărețe de cari se leagă mișcarea re-deșteptării noastre naționale, se sting și mărturiile acelor evenimente, ducând cu sine amintirea vremurilor grele și a faptelor prea puțin răsplătite.

Ceeace ne rămâne nouă sunt palide icoane ce ni le alcătuim pe temeiul câtorvâ scrieri, datorite puținilor, cari și-au dat seamă de importanța fixării evenimentelor. Sunt palide aceste imagini ale noastre, fiindcă sunt incomplete, sunt esența numai a câtorvâ frânturi din vremile apuse.

Bariț, Șuluț, Axente, Moldovan au lăsat câteva memorii. Rapoartele prefectilor, plânsorile frunta-

șilor (publicate în nemțește, la Viena, 1849), expun în șir cronologic, accidentele în precipitarea lor. Dar toate acestea la un loc nu sunt decât o parte a întregului. Sute de detaiuri, cum s'a desfășurat în toate părțile Ardealului, lipsesc. Iar când e să descrii un eveniment, care a zguduit neamul întreg în așa măsură, caracterul aceluia numai în aceste detaiuri se poate găsi.

Astfel fiind, trebuie să fim recunoscători tuturor acolora cari grăbesc a salvă aceste amănunte, până a nu se pierde în lumea uitării. Toate amintirile din acele zile de glorie și restrîște au pentru noi preț enorm, căci vor servi la scrierea istoriei noastre naționale, când o pană mai dibace ca ale noastre va face o icoană completă a acestui mosaic.

Memoriile d-nei Iudita Secula, apărute zilele acestea la București, vor contribui de sigur și ele la desăvârșirea icoanei fidele.

Meritul memoriilor d-nei Secula nu e a se căută în expunerea unor fapte istorice necunoscute până acum sau în descoperirea unor planuri de operațiune și în descrierea învingerilor și înfrângerilor — așa cum ar scrie memorii bunăoară d. Axente. Oa femeie, ca mamă română, ca inimă simțitoare, autoarea a elucidat însă o pagină a vremurilor apuse, care până acum a fost prea puțin atinsă. Ne introduce adică în viața *familiară* din acel timp de frământări. Ne face să cunoaștem viața agitată a unei familii și de aci să deducem asupra soartei tuturor. Vedem suferințele celor ce stau departe de lupta brachială, a femeilor și copiilor refugiați

în codru și dați pradă neajunsurilor. Și analiza acestor dureri și zbuciumări sufletești, de cari o familie a fost părtașă, e de mare însemnătate pentru cel ce voește a se îndeletnici cu partea psihologică a vremurilor grele de acum 50 de ani.

Familia, despre care scrie d-na Secula, este familia meritosului preot Truță din Cricău, — satul renumit dela poalele munților apuseni. Autoarea, fiică a acestui preot, găzduitor al tribunilor, ca mică copilă a îndurat toate loviturile pricinuite de adversarii neamului și acum ni le descoperă și nouă, poate după propriile aduceri aminte, poate însă după indigetările răposatului său părinte.

E după adunarea dela Blaj. Focul revoluționar mistuește mândrele lăcașuri ale Românilor. Din spre Zarand vine Kemeny Farkas cu trupele kosuthiene și amenință țara Moșilor viteji.

Famiiliile române, mai cu seamă famiiliile fruntașilor sunt silite a se retrage cu mic, cu mare în desiștea pădurilor seculare și a munților, ca adversarii să le piardă urma. În urma lor rămâne un gol și o pustietate sinistră, iar în pădure îi așteaptă pe toți mizeria.

Frumos de tot ne descrie d-na Secula exodul familiei Truță din Cricău. Caravana, de mai multe cară trase de vaci cu lapte, în cel dintâiu mama cu cei patru copilași sub grija bătrânului său tată (moș al autoarei), iar în urmă proviantul și servitorimea credincioasă. Iau drumul către Zlagna și Abrud și de aci spre pădurea Temeșului, iar în calea sa caravana poposește noaptea sub cerul liber la

un loc cu alte cete de refugiați în jurul unui mare foc de pare că e un popor călător ce e pe cale a-și părăsi pentru totdeauna vatra părintească. E din cale afară vie, sinceră și plină de firese sentimentalism zugrăvirea acestor scene din viața unei familii peregrine.

Mai întâiu cunoaștem două momente din viața acestei familii: Iubirea intimă între sine, dragostea mamei față de copilașii săi, de a cărora soartă este atât de îngrijorată și față de soțul său credincios pe care îl știe urmărit de vrăjmași. Iar momentul al doilea este paza familiei față chiar de consăngenii săi, căci în acest timp de zăpăceală generală, adese ori se întâmplă ca chiar consăngenii să râvnească la viața și bunul tău propriu, — cum s'a întâmplat aci, că un servitor, crescut în casa acestei familii, a atentat la viața preotesei Truța, pentru a-i zmulge din sân o sumuliță de galbeni sau cum a fost cazul cu Ionu Popii, care prin intrigă și ură vrea să răpună pe popa Truța.

Dar scenele cele mai dureroase pentru această familie, scene cari pe cititori trebuie să-i emoționeze adânc, sunt acele în cari doi dintre cei patru copilași nu mai pot rezistă oboselii și mizeriei și istoviți de boală își dau sufletul în brațele mamei desnădăjduite. Fără cosciug, fără preot, ci acoperite numai de ramuri verzi și de lacrimile părinților, micile cadavre sunt transportate din munte jos într'un sătișor, unde noaptea pe nesimțite le așează în pământul rigid.

Simți o jale profundă, văzând cum aceste mici

și inofensive ființe cad jertfă stărilor triste și cum se frânge inima mamei iubitoare, căreia nu-i este îngăduit nici măcar a udă cu lacrimi mormântul micilor săi copilași.

Acestea sunt acele intime detaiuri de viață familiară și stare sufletească despre cari până acum cum amintii, atât de puțin s'a scris și cari în stil mare sunt un corolar esențial al memorabilelor evenimente.

Din restul memoriilor vedem că soarta familiei Truță către sfârșitul războiului civil se îmbunătățește prin faptul că forestierul Mor din Abrud, de origine german, o găzduște și o știe apăra de toate nevoile.

Toate acestea d-na Secula le prezintă ca momente de visări din anii copilăriei, momente pline de chinuri și amar, cari însă acum aparțin «vremurilor apuse».

Citindu-le simți jale și duioșie, dar gustăm totodată rara plăcere de a citi lucruri noi despre acele falnice vremuri, lucruri scrise cu avânt și într'o limbă atât de frumoasă și de poetică cum nu prea avem prilej pe la noi de a citi.

Pentru aceia micul volum al d-nei Secula merită lauda și recunoștința noastră deosebită.

IL. CH. (ILARIE CHENDI)

București, 1 Aprilie 1899.

MEMORII.

Un nou gen de literatură înflorește acum în Franța: *memoriile*. Genul nu e nou, dar se credeă că după memoriile lui Saint-Simon, după memoria-lului Napoleon I, după confesiunile lui Jean-Jacques Rousseau, nu se mai puteau găsi vieți particulare în Franța, cari istorisite de cei ce le-au trăit, să mai poată interesă în așa grad încât publicarea lor să atragă toate privirile și să constituie un mare succes de librărie. Cu toate acestea lucrul s'a întâmplat altfel decât se credeă. Memoriile au un succes colosal, stau să întreacă literatura propriu zisă.

Să ne înțelegem. Nu e vorba de autobiografii în scop pur literar, ci de istorisirea unor vieți cari au stat în strânse legături cu faptele și evenimentele cele mai mari ale secolului, cu evenimentele politice, militare, diplomatice cari s'au petrecut de o sută de ani încoace.

Faptul e interesant din multe puncte de vedere. Pentru mine el denotă o stare sănătoasă în publi-

cul cititor, reîntoarcerea la viața psihică normală, o reînvie a naturalismului și a realismului după o perioadă de adevărată nebunie literară, în care predomină dela o vreme încoace, cultul cuvântului întortochiat, al frazelor obscure, al cugetării anapoda, al contrastelor silite sau imposibile.

Viața adevărată, trăită, evenimentele în cari intră faptele omenești reale, sângele vărsat pentru o idee sau pentru un tiran, aspirațiile nobile sau interesate, zbuciumul milioanei de ființi omenești, unele mergând în turmă și în mod inconștient spre scopuri la cari le conduceau câțiva conștienți perversi, sau geniali, amănuntele mizerabile, cari se ascundeau în dosul strălucirilor, a părazilor, a triumfurilor, istoria așa cum s'a petrecut, nu cum o învățăm în școală, scoasă din hârtii prăfuite și mucigăite redijate de cei cari n'au luat parte la marile evenimente decât ca simplii copişti, nu ca actori sau spectatori, iată ce începe a interesă în gradul cel mai înalt publicul cititor din Franța.

Am văzut publicându-se și la noi două memorii însemnate. Unul care n'a atras atenția publicului, dar care e o încercare prețioasă, e volumul de memorii al poetului Sion, apărut, dacă nu mă înșel, acum 8 sau 10 ani. Al doilea, care a deșteptat un viu interes și a făcut succesul ziarului «Lupta», în momentul când moartea îi eră sigură, sunt memoriile Regelui Carol I.

Din nenorocire lucrul s'a oprit aici. Nu există totuși țară care să aibă nevoie ca a noastră de a vedea publicate toate memoriile ce-or fi existând

uitate prin poduri de case și prin lăzi mucezite, a scrisorilor particulare ce s'au schimbat între acei ce au participat direct sau au avut cunoștință de marile evenimente cari s'au desfășurat dela epoca fanarioților încoace.

Singurii cari au reușit să facă să se scotocească printre documentele vechi au fost numai negustorii de mărci poștale pentru colecții. «Mărcile cap de bou» au turburat puțin liniștea documentelor, dar această turburare s'a mărginit, din nenorocire, la plicuri. E rândul librarilor inteligenți, ca să nu zică și patrioți, să facă să se cerceteze și cuprinsul plicurilor, în cari zac comori neprețuite.

Până ce-om vedea producându-se și la noi memoriile, scrisorile, impresiile bătrânilor martori ai marilor întâmplări din care a eșit România modernă, să ne mulțumim cu puținele crâmpene de memorii pe cari le avem.

Am arătat câteva asupra războiului din 1877 — 1878, scrise de ofițeri și sergenți. Dar cum autorii lor sunt încă tineri, cum ei ne vorbesc de fapte prea recente, sinceritatea le cam lipsește și poza nesuferită, care falsifică totul, ocupă locul de căpetenie.

Memoriile bravilor combatanți vor fi interesante numai atunci când acești bravi combatanți pentru independența țării vor fi cu barbele albe, când inima lor, înainte de a încetă să bată, va simți imboldul destăinuirii sincere, a mărturiei adevărate, când vom avea reale spovedanii, nu ca acum na-

rațiuni de oameni dispuși să ne epăteze, să se înalțe pe ei neglijind adevărul.

Amintiri dela 1848 ne-ar putea satisface mai mult din acest punct de vedere. În așteptarea memoriilor oamenilor timpului, a acelor care au luat parte la întâmplări nu ca conducători, ci ca simplii soldați sau spectatori, avem de semnalat un mic volumaș apărut zilele acestea, în care ni se relatează scenele de groază cari s'au desfășurat în unele localități ale Transilvaniei pe acele timpuri de glorie și de suferință.

Volumașul, frumos tipărit prin îngrijirea tipografiei «Minerva» din București, poartă titlul: «Din vremuri apuse» și e datorit d-nei Iudita Secula, n. Truța.

D-na Secula, după ce și-a pierdut părinții și bărbatul, om însemnat peste munți, singură la bătrânețe, având un singur fiu, crede de cuviință să ia condeiful și să retrăească un moment primii ani ai copilăriei sale sbuciumate și dureroase, parte pentru a redă câteva schițe asupra suferințelor românilor în cursul anului 1848, parte pentru a sluji la educația fiului său, întărindu-i inima și patriotismul prin istorisirea celor însemnate de mama lui.

D-na Iudita Secula ne face tuturor un serviciu mai mare decât își închipuim. Volumașul său e foarte interesant. Felul cum e conceput și scris, stilul întrebuintat, ne dau impresiunea sincerității, a lipsei de poză, a îndeplinirii unei datorii sacre.

Autoarea pune în capul volumașului următoarele

cuvinte, cari denotă curăţenia intenţiunilor sale şi modestia sa :

Trebue pana unei femei pentru a descrie un războiu. Pana femeii, precum şi cuvintele rostite de ea să fie ca diamantul, ca din ori-ce parte îl vei privi, raze dulci să răspândească. Femeie sunt».

Da, femeie este, se vede în tot lungul paginelor. Dar femeie bună, serioasă, modestă, iubitoare. Cartea sa e plină de diamante, aşă cum se scot din sânul pământului, lipsite de strălucire, dar pline de preţ. Când strălucesc câteodată, ele au strălucirea lacrimilor, căci volumaşul e plin de scene sfâşietoare, de întâmplări groaznice cari pătrund inima cititorului şi-i umezesc ochii de emoţie.

Doamna Iudita Secula e fiica popii Truţa, din Oricău, om cu carte, cu suflet larg şi cu stare. Prin casa lui se perindează aproape toţi *tribunii* despre cari d-na Secula ne dă portrete pe scurt dar interesante.

Însă popa îşi iubea familia ca şi neamul. La izbucnirea revoluţiei el îşi pune casa şi averea la dispoziţia tuturor revoluţionarilor români, dar nu-şi uită de familie. Pentru salvarea femeii şi a copiilor micuţi, unul în faşă, popa pune de-o parte 300 de galbeni, pregăteşte un cal şi arme pentru sine, un car cu două vaci, merinde şi toate pentru ai săi.

Când s'a lăţit vestea că Hatvany şi Kemeny Farcaş se apropie de Oricău cu armatele şi voluntarii lor, popa Truţa şi-a părăsit casa, ca toată lumea de almintrelea, şi a plecat în pribegie cu scumpa

lui familie, ca să se ascundă în creierul munților. Peripețiile sunt îngrozitoare. Popa pierde pe un scump copil, mort în păduri. E o nouă durere în mijlocul atâtor dureri.

Dar scena cea mai sfâșietoare din carte, care te face să verși lacrimi la citirea ei, să ți se strângă inima, e moartea altui copil al popei Truța. Popa s'a reîntors la căminul lui pustiit de unguri. Pe un pat cu scânduri rupte, în mijlocul camerei goale și murdare el depune cu îngrijire pe un copilăș micuț, atins de scorbut din cauza mizeriilor îndurate în pribegie.

Micuțul trage de moarte, toți plâng în jurul lui. În acel moment o bandă de unguri năvălește în curte. Popa înspăimântat își ia familia și fuge cu ea prin dosul casei, o trece printr'o apă în mijlocul unei ploii de gloanțe pe cari ungurii le trag asupra-i; popa se apără și el, dă lovituri de pușcă. În sfârșit au scăpat, dar micuțul muribund a fost lăsat singur chemându-și cu glas stins părinții. Jalea lor gândindu-se la fiul care moare părăsit pe când ungurii devastează din nou casa, e de nedescris.

Vecinii l-au găsit a doua zi mort, după plecarea ungarilor, cu lumânărica de ceară între degete și l-au îngropat în lipsa părinților lui.

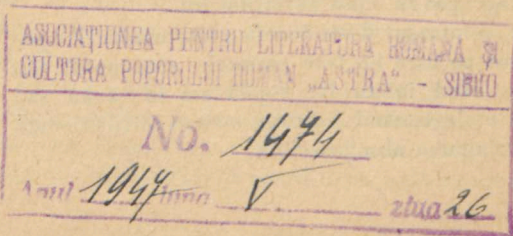
Tot volumașul d-nei Secula e interesant. El e povestirea pe care i-o face părintele său, popa, mai târziu, când iubita lui copilă eră în vârstă să-l poată înțelege, când liniștea a revenit din nou odată cu subjugarea absolutismului.

Stilul e așa cum trebuie să fie: fără sfortare, fără cuvinte alese și fraze lustruite. E narațiunea naturală a evenimentelor, cu salturi, cu repetiții, cu imperfecțiuni cari îi dă un farmec deosebit. Se vede că d-na Secula a păstrat în minte cu sfințenie graiul părintelui său, un grai plin de cuvinte și expresii populare, simple și naturale, în cari se amestecă din când în când cuvinte orășănești, luate din graiul altor popoare, cuvinte franțuzite și nemțite. Se vede bine că vorbește un cărturar care a trăit în sânul poporului.

Volușașul d-nei Secula merită să fie citit de oricine. Fie ca el să deștepte în mulți din bătrâni dorința de a imita pe autoare, ori cât li s'ar părea de ninteresante, asigurându-i că istoria scrisă de la ceice au trăit-o, e cu mult mai interesantă și mai prețioasă ca istoria scrisă de cei ce scotocesc actele oficiale, literă moartă adeseori pentru dânșii, povestire rece și nesinceră a evenimentelor.

I. TEODORESCU.

8 Aprilie 1899.

66. Zola.—Cum mor oamenii.
67. Turghenief—Intăia iubire.
68. E. de Amicis. — Din împărăția iubirei.
69. André Theuriet.— Amintiri și Nuvele.
70. H. Taine.—Despre natura operei de artă.
71. Henry Murger. — Balade.
72. Artur Gorovei—Datinele noastre la nuntă.
73. Liviu Marian. — Suflete stinghere.
74. M. Gorki. — Conovalow.
75. Xavier de Maistre. — Siberiana.
76. I. Boteni. — In zile de vacanță.
77—78. Ivan Turghenief. — Apele primăverii.
79. N. Cehov. — Nuvele.
80. Prof. Dr. Petrini-Galatz. — Tratatamentul general al Sifilisului.
81—82. E. de Amicis. — Constantinopolul.
83 H. de Balzac.—Colonelul Chabert.
84. C. Flammarion. — Cataclismul din Martinica.
85. Voltaire. — Micromegas.
86. I Slavici. — Românii din Ardeal.
87. J. M. Guyau. — Spre mai bine.
88. H. Zschokke. — Ionatan Frock.
89. A. Dumas. — Diana de Lys.
90. H. Taine. — Despre producerea operei de artă.
91—92. Silvio Pellico. — Ani de temniță. Vol. I și II.
93. Xavier de Maistre.—Călătorie împrejurul odăii mele
94—95. Clara Tschudi. — Tinerețea Mariei Antoneta.
96. I. Boteni. — Drumuri.
97. S. Masoch. — Buni și răi.
98. S. Masoch. — Creditorii.
99. Chateaubriand. — Atala
100. Dr. Th. Mironescu. — Cura de slăbit și de îngrășat.
101—102. C. Flammarion. — Urania Vol. I și II.
103. Oscar Wilde.— Pescarul și sufletul său.
104. I. Ciocărlan. — Inimă de mamă.
105. Emilia Tailler. — Succesul în viață.
106. Al. Dumas - Tatăl. -- Maistrul Adam Calabrezul.
107—108. Edmond About. -- Grecia de azi. Vol. I și II.
109. H. Sienkievitz.—Doamna Elzen.
110—111. Carles Lane Poor. — Sistemul solar. Vol. I și II.
112. Goethe. — Hermann și Dorotea.
113. Ivan Turghenief.—Faust
114. Liviu. — Legende Eroice.
115. Teodor Simons. -- Pagini Romane.
116. Balzac.—Amorul mascat.
117. M. Lungianu. — La cruci.
118. Edgare Poe. — Povestiri extraordinare.
119. Voltaire. — Prințesa din Babilon.
120. Carl Ewald. — Icoane din viața plantelor și animalelor.
121. V. Vereșaghiu.—Amintiri din războiul din 1877.
122. Pietari Păivărinta. — Nuvele finlandeze.
123. Ouida—O frunză în vijelie
124. Leon Tolstoi.—Povestiri populare.
125. Al. Dumas-fiul - Un pachet de scrisori.
126—127. L. Tolstoi. — Cazacii.
128. C. Mendes. — Romanul Roșu.
129. M. Gorki. — Suflete des-nădăjduite.
130. N. Vaschide. — Somnul și Visele.
131—132. Tit. Liviu. — Războiul Romanilor cu Hanibal.
133. B. Constant. — Pribeagul.
134. George Ohnet. — Jale și bucurie.
135. Saltikow. — Povești.
136. Al. Cazaban. — Rozica.
137. Harriet Beecher Stowe — Coliba lui moș Toma.
138. Al. Dumas-Tatăl — Cei doi studenți.
139. Voltaire. — Povestiri.
140. Carl Ewald. — Icoane din viața plantelor și animalelor. Vol. II.
141. Edmond Haraucourt. — Pélisson.

142. V. Rakosi. — Satul meu.
 143—144. Camille Cocuand.—
 Suferințele Vulturășului.
 145. Arthur Conan Doyle.—
 Doctorul negru.
 146. I. Ciocărlan.—Fără noroc.
 147. C. Dem. — Oamenii zilei.
 148. I. Dragoslav. — Povești
 de Crăciun.
 149. A. Fogazzaro.—Povestiri.
 150. Fr. W. Förster. — Edu-
 cația cetățenească.
 151-152. Lamartine.—Raphael.
 153. E. Tailler. — Dragoste de
 scriitori.
 154. L. Jacolliot. — Vânătorii
 de robi. Vol. I.
 ✓ 155. E. de Amicis. — Veciul
 Seraiu.
 156. Guy de Maupassant. —
 157. Voltaire. — Suflet curat.
 158. G. Ohnet. — Cântecul le-
 bedei.
 159. Z. Bărsan. — Nuvele.
 160. Sever Pavelescu. — In
 lumea vegetalelor.
 161. I. Turghenief. — Iacob
 Pasiukof.
 162. Varone.—Printre streini.
 163. A. Theuriet.—Lumini și
 umbre.
 164. E. Tailler.—George Sand.
 165. Friedrich Mueller. —
 Basme din Transilvania.
 166. Cormană. — Salvată.
 167. Ugo Ojetti, Folchetto,
 D'Annunzio, de Rubris. —
 Linia Inimii.
 168. N. Gogol. — La șezătoare
 în Ukrania.
 169. Mihail Vlădescu. — La-
 crimi adevărate.
 170. Jules Michelet.—Femeia.
 171. Villiers de l'Isle Adam.
 Vestitorul.
 172. G. T. N.-Varone. — «De
 închiriat o cameră mobilată.
 173—174. I. Turghenief.—Fum
 Vol. I și II.
 175. Lucian. — Cocoșul sau
 Pitagora.
 176. N. Gogol. — O noapte de
 Mai.
 177. Guy de Maupasant. —
 Moștenirea.
 178—179. Louis Jacolliot. —
 Vânătorii de robi. Vol. II
 și III.
180. S. Pavelescu. — Trombe
 și cicloane.
 181. Charles Nodier. — Po-
 vești și Nuvele.
 182. G. T. N.-Varone.—Singur.
 183. Chateaubriand. — Aven-
 turile celui din urmă Aben-
 cerage.
 184. I. Stroe. — Două vieți.
 185. Villiers de l'Isle-Adam.
 Misterul eșafodului.
 186. D. Fabrice. — Datoria o-
 noarei.
 187. A. Daudet.—Povestiri.
 188. H. de Balzac.—Povestiri
 vesele.
 189. I. Turghenief. — Insem-
 nările unui om de prisos.
 190. F. Begnescu. — Regatul
 albinilor guvernate de știință.
 191. Goethe. — Mignon.
 192. G. T. N.-Varone. — Elo-
 giul Frumuseții.
 193—194. Michelet. — Femeia.
 195. V. Pop. — Stupii ameri-
 cani divizibili.
 196. G. Deledda. — Suflete.
 197. C. Etlar. — Săpătorul de
 comori.
 198—199. F. Begnescu. — To-
 varășii noștri credincioși :
 Căinii.
 200. Sever Pavelescu.—
 Trombe și cicloane. Partea II
 201. Pușkin. — Dama de Pică.
 202. Maupassant.—Farmec de
 lună.
 203. Ossian.—Poeme Gaelice.
 204. » Fingal.
 205. Al. Russo.—Piatra teiului.
 206. Victor Bilciurescu.—In
 patimi.
 207. Amaru.—Grădina iubirei.
 208. D. Caselli.—Crăciunul la
 diferite popoare.
 209. Iudita Secula.—Din vre-
 muri apuse.
 210. Dr. Azigos.—Surmenajul
 modern și neurastenia.
 211. L. Tolstoi. — Războiul.
 212. Varone.—Cartea inimii.
 213. August Strindberg. —
 Muștrare de cuget.
 214. Ossiau. — Trathal.
 215. Oscar Wilde. — Crima
 Lordului Artur Savile.
 216. Bret Harte. — Thankful
 Bossom.